JAARGANG 33 | NUMMER 1 | LENTE 2022

Zoogdier

MAGAZINE VAN DE ZOOGDIERVERENIGING
EN NATUURPUNT

Het Jaar van de **Eikelmuis**

De opmars van de **Vlaamse boommarter**

Wolvenvogels *op de Veluwe*

natuurpunt

Zoogdier vereniging

Inhoud

NR. 33-1 | LENTE 2022

Actief voor zoogdieren 2
Redactioneel 2
Wolvenvogels op de Veluwe 3
Grootoorvleermuizen tijdens ijs en sneeuw 7
In kaart brengen van boommarterpopulatie Antwerpen 10
Wat levert drie jaar cameravalonderzoek op? 13
Fotowedstrijd marters 16
Waarnemingen 18
Serie zoogdiernesten en -holen deel 5: Holen van das en vos in stedelijk gebied 19
Het ree door de ogen van Geert Groot Bruinderink 22
Het Jaar van de Eikelmuis (2022) 24
Terugblik Jaar van de Otter 2021 27
Korte berichten 30
Column 31
Het moment van... Marc Van Aerde 32

Op de voorpagina: Raaf op kadaver. Foto © ARK Natuurontwikkeling - fotograaf Han Bouwmeester

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C004472
www.fsc.org

Zoogdier wordt gedrukt op papier dat uitsluitend uit FSC® Mix Materiaal is vervaardigd.

ZOOGDIER ONLINE is uitgebreider dan het tijdschrift. Achtergrondinformatie bij artikelen, zoals literatuurverwijzingen en contactgegevens van auteurs, maar ook gerelateerde filmpjes, artikelen, rapporten en weblinks vind je online in ZoogdierDigitaal.
Kijk op www.zoogdiervereniging.nl/zoogdier.

ZOOGDIER DIGITAAL

Redactioneel

Ik nam vorig jaar *ad interim* het hoofdredacteurschap van *Zoogdier* op me om de redactie de tijd te geven om te zoeken naar een nieuwe hoofdredacteur. Het bood mij ook de gelegenheid om me te verdiepen in wat er komt kijken bij het maken van *Zoogdier*. Dit interimschap gaf me een mooie inkijk in het redactieproces en via de lezersenquête concrete ideeën voor verbetering van ons tijdschrift. Ook leerde ik het redactieteam beter kennen en kreeg daardoor nog meer waardering voor hun deskundigheid, betrokkenheid en inzet. Het werd steeds duidelijker hoe breed en leuk het takenpakket van de gezochte hoofdredacteur is.

Als directeur van de Zoogdiervereniging bleek het ook praktisch om veel van de hoofdredactietaken te combineren met mijn werk. Ik ben het bestuur dan ook dankbaar dat ze mij in staat gesteld hebben het hoofdredacteurschap van *Zoogdier* ook formeel op me te kunnen nemen. Ik verheug me erop om samen met de redactie te kunnen blijven werken aan de verdere verbetering van *Zoogdier*.

Een belangrijke, alhoewel niet direct zichtbare, verbetering betreft *Zoogdier Digitaal*. Vanaf dit jaar verschijnt dit als pdf. Deze vereenvoudiging zal er hopelijk toe leiden dat de achtergrondinformatie bij de artikelen nu snel beschikbaar is. Daarmee geven we invulling aan een belangrijk punt uit het lezersonderzoek. De respondent uit het lezersonderzoek die aangaf graag artikelen te lezen over de interactie tussen zoogdieren en vogels wordt vast blij van het openingsartikel over wolvenvogels, over een onderzoek waarbij raven onderzoekers helpen om de karkassen van wolvenprooien te vinden.

In dit nummer een terugblik op het zeer succesvolle Jaar van de Otter 2021. Ook *Zoogdier* heeft hier een steentje aan bijgedragen met zes artikelen/artikeltjes over de otter en door het logo van het Jaar van de Otter prominent bij de inhoudsopgave te plaatsen. U ziet op die plek nu een ander logo; 2022 is namelijk uitgeroepen tot het Jaar van de Eikelmuis. In dit nummer de aftrap van dit jaar met een oproep aan ons allen om mee te helpen de toekomst van dit prachtige dier veilig te stellen.

Ik wens u weer veel leesplezier!

Piet Bergers
hoofdredacteur

Actief voor zoogdieren

Tanya Van Gorp doet al jaren regelmatig vrijwilligerswerk voor de Vlaamse Vleermuizenwerkgroep, en deed afgelopen zomer mee met de eerste tellingen van vleermuizen in kraamkolonies in het kader van de Meetnetten. In het project 'Meetnetten' worden vleermuizen in winterverblijfplaatsen en vier soorten vleermuizen in kraamkolonies opgevolgd. Tanya telde twee kolonies (laatvliegers en grijze grootoorvleermuis) maar volgt deze al veel langer op. Door het opvolgen van de populaties vleermuizen draagt Tanya, net als vele andere vrijwilligers, bij aan het beter beschermen van de vleermuizen in Vlaanderen.

Tanya telt uitvliegende laatvliegers in Olen. Foto Maria Leysen

Raven en wolf bij kadaver van edelhert op de Veluwe, 24 oktober 2021. Foto Sjaak van Doorn

WOLVEN ALS AASETER EN AASLEVERANCIER EN HUN INTERACTIE MET RAVEN

Wolvenvogels op de Veluwe

Na een afwezigheid van 150 jaar is de wolf terug op de Veluwe. Daarmee is een aasleverancier bij uitstek terug en kan het voedselweb completer worden. Aaseters, waaronder raven, profiteren daarvan. Om hier onderzoek naar te doen, is een aantal raven op de Veluwe voorzien van een GPS-zender. Kunnen raven, ook wel de ogen en oren van het bos genoemd, ons mee op reis nemen?

TEKST BART BEEKERS, JEFTA LEEUWIS, MELANIE PEKEL, MANOUK SENHORST EN JUDITH SLAGT

Wolf en raaf zijn lange tijd geheel afwezig geweest in Nederland. De raaf werd sinds 1966 geherintroduceerd op de Veluwe. De wolf keerde er in 2018 terug, waarna in 2019 de eerste welpen geboren werden. Wolven zijn in staat grote prooidieren te doden en zorgen daarmee voor een natuurlijke levering van grote kadavers in de natuur.[1-4]
Deze kadavers zijn zeer waardevol voor het ecosysteem doordat ze een bron van nutriënten vormen voor de bodem, en voedsel bieden aan tal van aaseters.[5,6] Hoewel wolven als aasleverancier voor andere dieren kunnen functioneren, schakelen zij zelf soms ook over op aas als voedselbron, bijvoorbeeld wanneer de dieren een verminderde lichaamsconditie hebben, bij koude klimaatomstandigheden of een lage prooidichtheid.[7-11] In het algemeen geven wolven echter voorkeur aan eigen gevangen prooien.[11,12] Nederlandse aaseters, zoals vos, raaf of buizerd, zijn vaak niet in staat om zelfstandig grote kadavers te openen. Wolven kunnen dit wel, en zorgen er daardoor voor dat aas beschikbaar wordt voor de bredere aasetergemeenschap.
Dat is dan ook een van de redenen waarom wolvenprooien vaak een hogere diversiteit aan aaseters aantrekken dan intacte kadavers.[8,11,13,14]

ARK Natuurontwikkeling is in samenwerking met Wageningen Universiteit, Ravenwerkgroep Nederland, Sovon en Staatsbosbeheer een meerjarig onderzoeksproject gestart, waarbij er gekeken wordt naar de invloed van de wolf op de aasetergemeenschap. Onderdeel van het onderzoek is het monitoren van wolvenprooien met cameravallen. Deze worden echter sporadisch gevonden. Aaseters zijn hier veel beter in dan wij, en weten grote kadavers vaak snel te lokaliseren. Een van deze aaseters is de raaf, die in de eerste jaren van zijn leven vaak in grote groepen met andere 'puberraven' rondtrekt op zoek naar voedsel. Tussen de raven onderling vindt veel communicatie plaats, waardoor er binnen korte tijd veel raven ter plekke zijn bij kadavers.[15-17] Uit studies in Noord-Amerika blijkt dat raven voorkeur geven aan wolvenprooien boven andere kadavers[1], en dat hun aangeboren angstreactie bij nieuwe voedselbronnen wordt onderdrukt door de aanwezigheid van wolven. Raven zoeken wolven kennelijk actief op om grote kadavers te lokaliseren en er toegang toe te krijgen. Met deze kennis in het achterhoofd hebben partijen in het voorjaar van 2021 jonge raven gezenderd op de Veluwe. Mogelijk kunnen de locaties van de gezenderde raven ons verder helpen bij het lokaliseren en monitoren van wolvenprooien. Daarnaast zullen de zenderlocaties van de raven meer inzicht geven in de verspreiding, habitatvoorkeur en het terreingebruik van jonge raven.

WOLF EN RAAF VERBONDEN

Raven worden vaak waargenomen in de buurt van wolven, en staan dan ook wel bekend als '*wolfbirds*'. In Yellowstone National Park is onderzoek gedaan naar de relatie tussen raaf en wolf[1]. Daaruit bleek dat raven daar een aanzienlijke hoeveelheid tijd doorbrengen in de buurt van wolven wanneer die aan het jagen zijn of net een dier hebben gedood. Bovendien vonden raven wolvenprooien altijd binnen een uur, terwijl onnatuurlijke kadavers (valwild of afschot) slechts in 36 procent van de gevallen binnen een uur gevonden werd. Zou dit in Nederland ook het geval kunnen zijn?

De GPS-zenders van de jonge raven op de Veluwe werken op zonne-energie en meten de versnellingen van de dieren in drie verschillende richtingen, zoals een fitbit ook doet om stappen te tellen.[18] Voor gemakkelijke, individuele identificatie werden alle jongen op de rechterpoot geringd met een gekleurde ring en op de linkerpoot met een metalen ring. Daarnaast werd het grootste jong van elk nest gezenderd. Deze raven werden tevens gewogen om te verzekeren dat het gewicht van de zenders niet meer dan 3 procent van het lichaamsgewicht was. Dit percentage wordt aangehouden om mogelijk ongerief te voorkomen.[19] De zenders van de raven gaven van mei tot oktober 2021 elke 5 minuten een GPS-locatie door. In de winter zijn de instellingen aangepast naar een lagere frequentie van het opslaan en uploaden van de GPS-locaties om batterijspanning te sparen.

GPS-DATA ALS DETECTIEMIDDEL

Als raven een voedselbron vinden, blijven ze daar over het algemeen lang rondhangen.[20,21,22] Bij grote voedselbronnen komen ze vaak ook meerdere dagen achter elkaar terug. Dit zorgt voor een cluster van GPS-locaties op die plek. Er is sprake van een cluster, en dus een mogelijke voedselbron, wanneer er van één raaf binnen 8 uur en binnen een straal van 10 meter méér dan zeven GPS-locaties op dezelfde plek zijn doorgegeven. Dit zijn minimale waarden; een cluster kan ook langer duren, of korter bij voldoende GPS-locaties. Deze specifieke waardes zijn opgesteld aan de hand van onderzoeken naar onder andere vale gieren, waar deze methode succesvol bleek.[23] Met een speciaal algoritme kunnen zulke clusters uit de data worden gefilterd. De komende jaren zal worden onderzocht of wolvenprooien op deze manier gelokaliseerd kunnen worden op de Veluwe.

De clusterlocaties die in de afgelopen maanden al werden gevonden, zijn bezocht om vast te stellen of een voedselbron aanwezig was. De eigenschappen van de omgeving en de voedselbron werden genoteerd en gebruikt om onze zoektocht in het vervolg te verbeteren.

EEN ONTDEKKINGSREIS VOL OBSTAKELS

In de zomer van 2021 hebben we vier van de zes gezenderde raven kunnen volgen. Eén raaf slaagde erin zich binnen een maand van zijn zender te ontdoen, deze zender kon wel opnieuw gebruikt worden bij een andere raaf die later uitvloog. Deze later gezenderde raaf werd vermoedelijk kort na uitvliegen gepredeerd, waarna de zender dit seizoen niet meer opnieuw benut kon worden. Van een andere zender werd tijdens het onderzoek een afwijkend bewegingspatroon geobserveerd. De raaf die deze zender droeg werd later

▲ Een vers geplaatst ree wordt meegenomen

▲ Wolf eet van een vers geschoten edelhert

gevonden met een gewonde vleugel. Dit individu is in een opvangcentrum geplaatst om te herstellen en zijn zender is verwijderd.

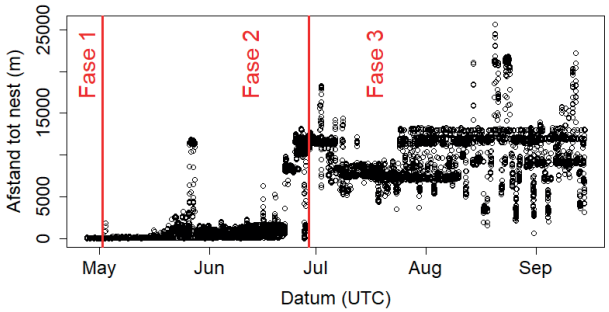
De vier raven die gevolgd zijn, lijken zich goed te ontwikkelen. Een jonge raaf gaat door een aantal ontwikkelingsfases[24-28] (*figuur 1*). In de eerste fase zit een jonge raaf op het nest. In de tweede fase verkennen jonge raven de omgeving, maar blijven ze wel binnen het territorium van de ouders en slapen ze nog op het nest. In de derde fase verlaten de raven het nest voorgoed en gaan ze een groter gebied verkennen. In deze laatste fase kunnen de jonge raven grote groepen vormen, die ook wel een 'soos' genoemd worden.[29-32] Deze groepen slapen samen, leiden elkaar naar gevonden voedselbronnen, zoals kadavers, en spelen samen.[30]

Tijdens de veldbezoeken waarbij clusters werden bezocht, zijn waarnemingen gedaan van groepen van wel twintig tot veertig raven. Deze groepen werden vaak aangetroffen bij grote voedselbronnen, zoals kadavers, waar de raven meerdere dagen van konden eten. Deze voedselbronnen werden gevonden met het cluster-algoritme, waarbij een cluster werd gevormd door gemiddeld 12 GPS-locaties van één raaf en een cluster duurde gemiddeld 9 uur. Op sommige locaties met kadavers zijn wildcamera's geplaatst om interacties tussen raven te observeren, eventuele ringnummers af te lezen en om te zien welke aaseters de voedselbron nog meer bezochten.

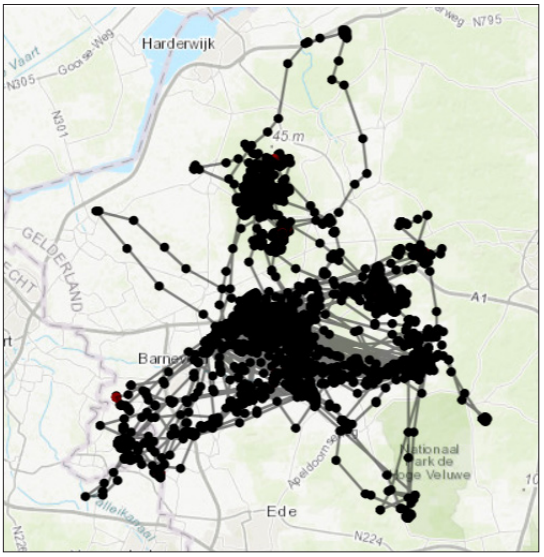
De gezenderde raven laten ons zien hoe de slaapplekken op de Veluwe functioneren als informatiecentra. Op zondag 24 oktober werd een groep raven samen met een wolf bij een wolvenprooi waargenomen. Uit de zendergegevens bleek vervolgens dat twee van de gezenderde raven de volgende ochtend vanuit twee verschillende slaapplaatsen naar het kadaver zijn meegenomen door soortgenoten. Opmerkelijk is dat beide gezenderde raven niet eerder bij deze wildobservatiepost waren geweest.

AASEETGEDRAG

Naast het onderzoek naar de rol van de wolf als aasleverancier, willen we ook meer inzicht krijgen in de mate waarin de wolf aas eet op de Veluwe. Daarom zijn er cameravallen geplaatst op locaties waar door beheerders regelmatig aangereden wild en/of afschot wordt gelegd, en zijn de gemaakte foto's en video's geanalyseerd

▲ **Figuur 1.** Ontwikkelingsfases van een raaf weergegeven als afstand tot het nest. © Manouk Senhorst, 2021

▲ **Figuur 2.** Gebiedsverkenning van één raaf van 27 april tot 15 september. © Manouk Senhorst, 2021

op aanwezigheid van wolven. De beelden zijn gemaakt in de periode juni 2019 tot en met juni 2021 op vijf verschillende locaties verspreid over de Veluwe. In totaal verscheen de wolf 37 keer voor de camera, waarbij 5 keer te zien was hoe aaseetgedrag werd vertoond. Op de Zuid-Veluwe nam een wolf twee avonden op rij een ree-kadaver mee, en op een ander deel van de Veluwe werd gezien hoe een wolf een hertenpoot meenam en actief van een edelhert-kadaver at. Hoewel wolven aan de kop van de voedselketen staan, betekent dat niet dat alle dieren voor hen wijken.

◄ Alle foto's © Ark Natuurontwikkeling/WUR

▲ Wolf geeft ruimte aan een wild zwijn

▲ Wolvenpaar markeert bij een aasplek

Op de Midden- en Zuid-Veluwe werd gezien hoe een wolf een hertenkadaver bezocht, maar een wild zwijn voorrang gaf om van het kadaver te eten (*figuur 2*). Vaak lagen er ook geen kadavers voor de wildcamera's, omdat de kadaverbeschikbaarheid afhankelijk was van afschot en valwild. Aangezien de wildcamera's wel doorlopend aanstonden, leverde dat beelden op waarop te zien is dat de wolven vooral interesse toonden in de kadaverlocatie, door aan de grond te ruiken of een markering achter te laten, of dat ze simpelweg passeerden.

BEHEERDERTAMTAM

Tot dusver lijkt de frequentie waarop wolven in Nederland aas eten beperkt, wat kan betekenen dat de aanwezige wolven in goede conditie zijn en voldoende prooien kunnen vangen.[11,17,33] Sinds juli 2021 wordt er gehoor gegeven aan de oproep van de Faunabeheereenheid Gelderland om het aantal hoefdieren op de Veluwe drastisch terug te brengen. Onduidelijk is nog welke impact dit heeft op de Veluwse wolven. Aas eten kan beschouwd worden als een onderdeel van de overlevingsstrategie van wolven gedurende verschillende stadia in hun leven. Plotselinge veranderingen in het aanbod van wilde prooidieren kunnen ertoe leiden dat er vaker aas wordt benut.[11] Vanuit de overlevingsstrategie is dit begrijpelijk, maar het brengt risico's van gewenning met zich mee, waardoor de rol die wolven hebben als aasleverancier minder tot uiting komt. Dit zou ongewenst zijn wanneer we aasetergemeenschappen en de invloed op de mineralenkringloop willen herstellen, en vraagt om een nauwkeurige monitoring van benutting van aas. De Zoogdiervereniging en Universiteit Leiden zijn een onderzoek opgestart naar het dieet van de Veluwse wolven. Inzicht in de mate waarin aas wordt benut is daarbij ook belangrijk.

De acceptatie van de terugkeer van de wolf vraagt wat ons betreft om een wildbeheer dat hierin meebeweegt. Daarvoor is een 'wolvenmanagement' nodig, waarin rekening wordt gehouden met prooidierbehoefte en spreiding van (noodzakelijk) afschot in ruimte en tijd, zodat mogelijke beïnvloeding van jachtsuccessen van de wolf wordt voorkomen. Onderdeel hiervan is ook dat afschot wordt gerealiseerd met loodvrije munitie. Het risico op loodvergiftiging bij aaseters is groot[34]. De grotere terreinbeherende organisaties zijn gelukkig al langer loodvrij. Desondanks horen we soms nog verhalen waaruit blijkt dat dit nog niet overal het geval is.

TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN?

De winter is een periode waarin raven grotendeels zijn aangewezen op dierlijk eiwitrijk voedsel. We zien de activiteit van raven toenemen. Een nadeel van deze periode is dat er minder zonuren zijn, waardoor er minder vaak GPS-locaties kunnen worden doorgegeven vanwege de lagere batterijcapaciteit. Een aangepast algoritme kan er wellicht voor zorgen dat we ook met een lager aantal GPS-locaties nog clusters, en dus mogelijke voedselbronnen, kunnen vinden. Ook zien we dat raven bij het verstoppen van voedsel (en het plunderen van verstopplekken) een ander terreingebruik laten zien. De activiteit speelt zich dan niet binnen een straal van 10 meter af, maar in de wijde omgeving van een kadaver. Ook dat vraagt om een aangepast algoritme.

In het onderzoek naar aaseetgedrag bij wolven monitoren we momenteel het gebruik van aas dat door beheerders op min of meer vaste plekken wordt geplaatst. Steeds meer terreinbeheerders laten hun afschot echter achter op de locatie waar het wild geschoten is. Een mogelijk nieuw aspect van dit onderzoek is om te bekijken of wolven gebruikmaken van dit wild dat niet naar een vaste aaslocatie wordt gebracht. In samenwerking met de (fauna) beheerders willen we hier graag nader invulling aan geven.

DANKWOORD

Voor het veldwerk is toestemming verleend door verschillende partijen. Wij danken alle (fauna)beheerders die het onderzoek mede mogelijk maken. De samenwerking met de Ravenwerkgroep Nederland, Sovon en het Wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging is erg prettig en het enthousiasme dat wordt getoond werkt aanstekelijk.

BART BEEKERS, MELANIE PEKEL & JUDITH SLAGT zijn werkzaam bij ARK Natuurontwikkeling en betrokken bij het project 'Dood doet Leven'. JEFTA LEEUWIS en MANOUK SENHORST hebben vanuit hun opleiding aan de HAS Den Bosch en Wageningen Universiteit onderzoek gedaan naar Wolvenvogels op de Veluwe.

ZOOGDIER DIGITAAL

▲ Interactie rond kadaver. Foto Annemarie Loof en Tijmen Melgers

▲ Raaf op een wolvenprooi in Polen. Foto Jillis Roos

Vleermuiskast met een kolonie gewone grootoorvleermuizen (*Plecotus auritus*). Foto Jan Boshamer

Grootoorvleermuizen tijdens ijs en sneeuw

Er zijn grootoorvleermuizen die niet terugdeinzen voor een pak sneeuw: ze blijven trouw aan hun vleermuiskasten, ook 's winters. Maar wanneer mensen de schaatsen onderbinden, verdwijnen zelfs de meest geharde grootoren naar klimaat-stabiele winterverblijven. Wekelijkse controle van vleermuiskasten in het Veerse Bos (provincie Zeeland) afgelopen winter onthulde een bijzonder patroon.

TEKST JAN PIET BEKKER

Op 11 oktober 1944 werd de dijk tussen Veere en Vrouwenpolder gebombardeerd, waardoor een groot deel van Walcheren onder water kwam te staan. Een jaar later was de bres gedicht, en bleef een diepe geul over: de Veerse Kreek. In de jaren vijftig werd, onder beheer van Staatsbosbeheer, rondom deze kreek het eerste deel van het Veerse Bos aangelegd, met voornamelijk es, eik en beuk. Het bos bleef beheerd door Staatsbosbeheer. Eind jaren tachtig zijn hier al eens vleermuiskasten (naar eigen model) opgehangen en gebruikt.[1] In 2012-2013 zijn, bij het herinrichten en ontsluiten van terreinen rondom de Veerse Kreek, als compensatie vijftig vleermuiskasten van het type Boshamer opgehangen. Bij controle werden daarna geregeld gewone en ruige dwergvleermuizen aangetroffen. Verrassend was naast enkele solitaire gewone grootoorvleermuizen, ook de aanwezigheid van een groepje van deze dieren en zelfs een keer een kraamkolonie met jongen.

KASTEN VERPLAATSEN

Voor januari 2018 stond een nieuwe ingreep gepland: door essentaksterfte zouden circa 150 bomen rond het natuurkampeerterrein Het Veerse Gat en langs paden worden gekapt. Veel van de vleermuiskasten moesten een nieuwe plek krijgen. De uitgelezen periode daarvoor leek de winterperiode te zijn. Bij de voorbereiding bleken echter meerdere kasten ook in de winter nog bewoond, onder andere door grootoren. Dat grootoorvleermuizen niet altijd al vanaf half november alleen in ondergrondse winterverblijven vertoeven, is in Nederland al eerder vastgesteld: bij Hoek van Holland verbleven op 23 november en 14 december 1996 en 18 januari 1997 afwisselend een of twee exemplaren in een spleet in een zomereik.[2]

In de Kop van Noord-Holland verbleven de afgelopen winters meerdere grootoren in vleermuiskasten, behalve bij strenge vorst.[3]

▲ Vleermuiskast na de sneeuwval op 7 februari 2021. Bij een tussentijdse check op 7 februari verbleven nog steeds drie grootoorvleermuizen in deze kast. Foto Jan Piet Bekker

Voorafgaand aan de kapwerkzaamheden werden de lege vleermuiskasten – met inzet van een aantal reservekasten als tijdelijke uitwijk – aan nieuwe bomen gehangen, langs een route aan de noordzijde van het oudste gedeelte van het bos. Langs de kust migrerende vleermuizen (ruige dwergvleermuizen) zouden deze gemakkelijk moeten kunnen vinden. Snel daarna bleken de kasten – ditmaal zonder mestplankje, om inspectie vanaf de grond te vergemakkelijken – weer bewoond. Schwegler 2FN-kasten bieden voor vleermuizen ook meer ruimte om in clusters te hangen; het zonder verstoring tellen vanaf de grond zou beslist lastiger en onnauwkeuriger worden.

COVID-19-BESTENDIGE CONTROLE

Begin 2020 kreeg de COVID-19-pandemie ook Nederland in zijn greep en vanuit de Zoogdiervereniging kwam het advies ook afstand te houden tot vleermuizen om de kans op eventuele besmetting van mens op vleermuis zo gering mogelijk te houden.[4] De controles werden aangepast: niet meer klimmen en de kasten openen, maar vanaf de grond op meer dan anderhalve meter afstand met behulp van een sterke ledlamp en zo nodig een verrekijker vleermuizen determineren en tellen, en dit elke zaterdag. Gewone grootoorvleermuizen zijn van afstand goed op naam te brengen. Het onderscheid tussen gewone en ruige dwergvleermuis op afstand, zelfs met een verrekijker, is lastiger. Daarom staan beide soorten samen als ‘dwergvleermuizen’ vermeld.

Vanaf 18 april tot en met 13 juni 2020 verliep de controle steeds zo. Al bij de eerste controle bleek een grootoorvleermuis aanwezig en de weken daarop piekten de aantallen tot ten minste 34 exemplaren. Eind mei begonnen de aantallen grootoren wat af te nemen. Half mei verschenen de eerste dwergvleermuizen en half juni verbleven er evenveel grootoren als dwergvleermuizen.

ALTERNATIEVE WINTERTELLING

Al snel werd duidelijk dat door de pandemie ook de wintertellingen in de winterverblijven niet zouden doorgaan. Dit was een extra motivatie om de vleermuiskasten juist die komende winterperiode te gaan volgen, zeker nadat in december nog steeds kasten bezet bleken. Een extra dimensie gaf het verloop van de temperatuur in relatie met de kastbezetting. Het zevendaags gemiddelde van de minimumtemperaturen, voorafgaand aan de controledagen, is gekozen als vergelijking. Het resultaat voor de winterperiode 2020/2021 staat in figuur 2 (*Zoogdier digitaal*). De aantallen grootoren volgen redelijk het verloop van de gemiddelde temperatuur. Van eind december tot en met de tweede helft van februari was er een minimum van zeven tot acht grootoorvleermuizen.

In de avond en nacht van 16 op 17 januari viel er ca. 4 centimeter sneeuw in het Veerse Bos. Op 23 januari verbleven er zeven grootoren en negen dwergvleermuizen in de kasten. Direct na de sneeuwval van 6 en 7 februari 2021 werden enkele kasten gecontroleerd: zowel grootoor als dwergvleermuis waren toen nog aanwezig. Opmerkelijk is een totale afwezigheid van vleermuizen bij de controle van 13 februari. Die week was er een periode met strenge vorst, acht vorstdagen (min. temp. < 0 °C) op rij en zelfs drie ijsdagen op rij (max. temp. < 0 °C). Toen kozen alle grootoorvleermuizen er kennelijk voor om de kasten te verruilen voor klimaat-stabiele winterverblijven in de directe omgeving, zoals bunkers in Oranjezon, op Noord-Beveland of een kelder in de buurt, of mogelijk beter temperatuur-gebufferde boomholten. Direct na de dooi was de bezetting weer als voorheen.

Van de 50 vleermuiskasten was de afgelopen winter meer dan de helft (29) weleens bezet door een of meer grootoren. Er zijn ook enkele hotspots waar gedurende meerdere controles steeds meer dan vier exemplaren bleken te huizen. In de directe omgeving zijn, soms ook langere tijd, solitaire dieren in vleermuiskasten te vinden.

▲ Sneeuwval op 7 februari 2021 in het Veerse Bos. Foto Jan Piet Bekker

OVERIGE GASTEN

Naast grootoorvleermuizen (in totaal werd alles samen 584 keer een exemplaar geteld) werden ook veel dwergvleermuizen geteld. De totalen ontlopen elkaar niet zoveel: gedurende de perioden april-juni 2020 en oktober 2020-april 2021 samen, is er bij alle controles samen 473 keer een dwergvleermuis genoteerd. Meestal kruipen grootoren en dwergvleermuizen in aparte kasten. Toch zijn er in de gehele periode acht gevallen geweest waar de dieren elkaars aanwezigheid accepteerden: steeds een grootoorvleermuis met zes keer een enkele dwergvleermuis en twee keer een duo dwergvleermuizen. Bij zes opeenvolgende controles, van 12 december 2020 tot 16 januari 2021, betrof het samengaan van de beide soorten een enkele kast. Van 27 maart tot 17 april 2021 werd zes keer een watervleermuis (*M. daubentonii*) gevonden. Deze soort is zeker niet nieuw als kastbewoner in het Veerse Bos: in 1990 werd zelfs een kraamkolonie van watervleermuizen in een vleermuiskast gevonden.[5] Het vermoeden bestaat dat er in het Veerse Bos ergens een of meerdere koloniebomen staan.

Van de andere diersoorten die gebruikmaken van vleermuiskasten moet zeker de pimpelmees worden genoemd: tijdens koude perioden in januari en maart verbleef er zeven keer een exemplaar in het topje van een kast. Een koolmees wist via een door een specht gehakt gat in het voorfront in de kast te komen. Eén keer eind februari en vijf keer in april maakte een hoornaar gebruik van de kast. Twee keer weerhield dit een dwergvleermuis er niet van om bij deze grote plooivleugelwesp te blijven, weliswaar op maximale afstand. Gebruikelijke overwinteraars zijn lieveheersbeestjes en een enkele tuinslak. In alle jaargetijden zijn oorwormen, pissebedden en kruisspinnen in de kasten te verwachten.

TOT BESLUIT

Duidelijk is dat ongeveer een kwart van de in de herfstperiode getelde grootoorvleermuizen tijdens de winterperiode niet in een gebufferde boomholte of een regulier winterverblijf overwintert, behalve als het natuurijs een respectabele dikte heeft ontwikkeld.

Op 13 februari 2021 ontbraken grootoorvleermuizen en dwergvleermuizen in alle vleermuiskasten, een belangrijke ‘nulwaarneming’. Daarna bleken – ook belangrijk – de aantallen opnieuw even hoog als ervoor.

▲ Vleermuiskast met een kolonie gewone grootoorvleermuizen (*Plecotus auritus*). Foto Jan Boshamer

Vergelijken met eind jaren tachtig is lastig: toen werd een ander type kast gebruikt en het bos is inmiddels ruim dertig jaar ouder. Het lijkt er op dat sindsdien het aantal grootoorvleermuizen sterk is toegenomen. Of eerder het kasttype de verklaring is, dan wel het ouder wordende bos, is onduidelijk. De komende periode zal in ieder geval extra worden gelet op aanwezige kraamkolonies van grootoorvleermuizen en zeker ook op die van watervleermuizen, in een vleermuiskast dan wel een boomholte.

DANKWOORD

Jan Boshamer gaf commentaar op een eerdere versie van de tekst. Van zijn inbreng is dankbaar gebruik gemaakt. Vanuit België deelden Bob Vandendriessche en Marc Van De Sijpe ervaringen met grootoorvleermuizen in de winterperiode (zie kader).

JAN PIET BEKKER doet zelfstandig zoogdieronderzoek in de omgeving Walcheren (Zeeland).
Met inbreng van JAN BOSHAMER, BOB VANDENDRIESSCHE en MARC VAN DE SIJPE.

ZOOGDIER DIGITAAL

Ook in België

Begin jaren 2000 heeft Bob Vandendriessche in de regio Brugge wel eens boomholtes gecontroleerd op vleermuizen in de winterperiode. Begin december en een keer begin maart – in een periode met nog lichte nachtvorst – trof hij toen gewone grootoren aan in twee beuken (Beernem). De ene boom bleek nadien een kraamkolonieboom te zijn van grootoorvleermuizen, in de andere verbleven half maart behalve de grootoren ook minstens drie watervleermuizen. Marc Van de Sijpe kent in een provinciedomein in West-Vlaanderen verschillende bomen met lage stamscheuren waarin grootoorvleermuizen overwinteren, zowel solitairen als kleine groepjes tot 4 individuen. Continue monitoring met een SM4-detector aan een van de bewoonde stamscheuren in 2018-2019 toonde aan dat er ook tijdens de winternachten af en toe vliegactiviteit was van grootoorvleermuizen. Grappige anekdote: een geluidsopname van een rondvliegende grootoor op 31 januari 2019, twee dagen na het vallen van een laagje sneeuw; een grootoor onderweg in de sneeuw…

Boommarter bij een Befraam in het Grenspark Kalmthoutse Heide. Foto Christoffel Bonte

IDENTIFICEREN VAN BOOMMARTERS

In kaart brengen van boommarterpopulatie Antwerpen

TEKST MICHIEL CORNELIS, CHRISTOFFEL BONTE, SAM PULS EN JASPER GIJSEL

De boommarter (*Martes martes*) is in Vlaanderen, en met uitbreiding in België, in opmars. Maar hoe goed gaat het nu eigenlijk met deze zeldzame soort? Via het inventariseren van de aanwezige individuen trachten we een beeld te krijgen van de populatietoestand van de boommarter in de provincie Antwerpen.

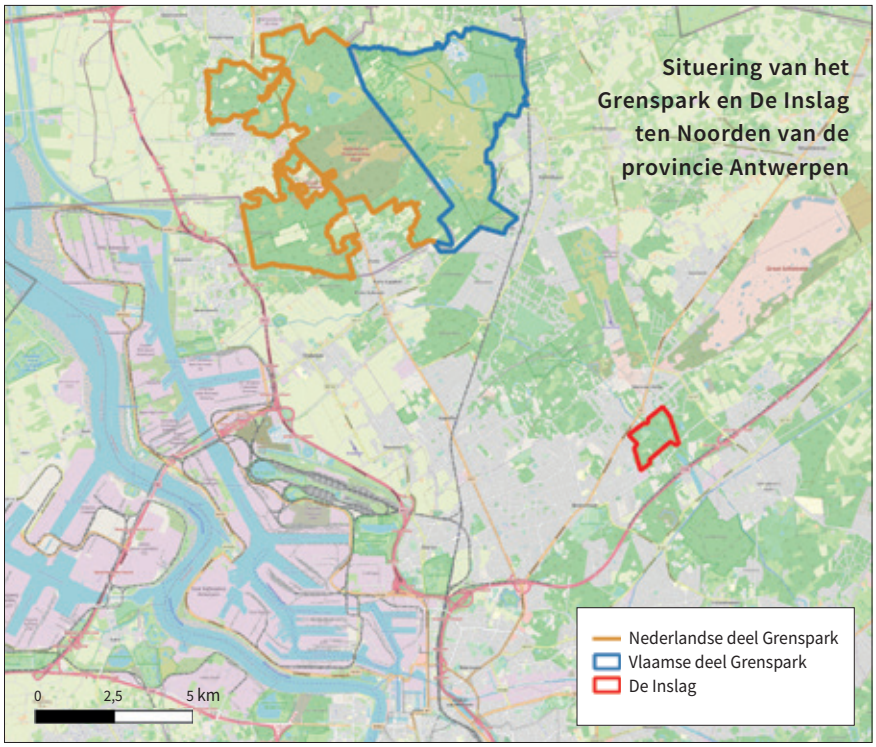
De boommarter wordt beschouwd als een indicatieve soort voor bosgebied met hoge natuurwaarden en is erg zeldzaam in Vlaanderen.[1] Boommarters worden de laatste jaren steeds meer waargenomen, maar een goed beeld van de huidige populatietoestand van deze soort in Vlaanderen hebben we nog niet. Is er momenteel sprake van een leefbare populatie die zichzelf in stand weet te houden of gaat het helemaal niet goed met deze diersoort?

Om hierop te kunnen antwoorden, werd er een verkennend onderzoek opgestart in Antwerpen. Door hun beperkt voorkomen in Vlaanderen zijn boommarters als prioritaire soort aangeduid voor deze provincie, maar boommarters worden ook waargenomen in andere Vlaamse provincies.

VERSCHILLENDE ONDERZOEKSOPSTELLINGEN

Boommarters kunnen individueel herkend worden aan de hand van hun keelvlek (*figuur 1*). Vanuit de Universiteit Antwerpen diende een stagiair zich aan om drie opstellingen met elkaar te vergelijken en te bekijken hoe de keelvlek van boommarters het eenvoudigst geïnventariseerd kan worden. Dit onderzoek werd uitgevoerd in twee natuurgebieden in het noorden van de provincie Antwerpen: Grenspark Kalmthoutse Heide te Kalmthout (uitsluitend het Vlaamse deel) en De Inslag te Brasschaat (*figuur 2*).

Het Grenspark Kalmthoutse Heide is een van de grootste en oudste natuurgebieden in Vlaanderen en staat vooral bekend om de nu zeldzame heidevegetatie. Het grensoverschrijdende 6000 hectare grote natuurgebied bestaat voor grofweg de helft uit (dennen)bos, maar omvat ook heidegebieden, stuifduinen, vennen en polders. De Inslag is een heidegebied van 165 hectare groot dat ontgonnen werd als akker- en weiland.

▲ **Figuur 2.** Overzicht van de onderzochte deelgebieden De Inslag te Brasschaat (rood) en het Grenspark Kalmthoutse Heide te Kalmthout. Het onderzoek in het Grenspark vond uitsluitend plaats in het Vlaamse gedeelte (blauw). © QGIS

Uit onderzoek van Pereboom[2] blijkt dat boommarters een voorkeur hebben voor bossen en open vlaktes vermijden. Het plaatsen van wildcamera-opstellingen (met Bushnell Trophy cams) werd daarom ook beperkt tot de bossen. We plaatsten in dit onderzoek camera's in eiken-, berken- en beukenbossen en naaldhoutbestanden met ondergroei van zowel pijpenstrootje, heide en jonge bomen.

De drie gebruikte onderzoeksopstellingen waren de zogenaamde 'Struikrover'® (ontwikkeld door Matthijs Smaal), de 'Jiggler' en het 'Beframe' (ontwikkeld door Vilmar Dijkstra).

De Struikrover® is een speciaal ontworpen buis waarmee alle soorten marters en andere roofdieren gefotografeerd of gefilmd kunnen worden (*figuur 3*). Aan de binnenzijde van de buis zit een wildcamera en vooraan in de buis wordt een lokstof aangeboden. De Struikrover® is algemeen erkend als methodiek om (kleine) marterachtigen te inventariseren. De buis dient op de grond geplaatst te worden en moet voorzien worden van voldoende dekking.

De Jiggler is een thee-eitje dat op zo'n twee meter voor de lens van een wildcamera geplaatst wordt (*figuur 4*). In het thee-eitje zit een lokstof. Deze techniek wordt voornamelijk gebruikt om roofdieren vanaf de grootte van een bunzing voor een cameraval te lokken. Het hoofddoel van de Jiggler is om boommarters te verleiden om op hun achterpoten te gaan staan om zo de keelvlek in beeld te krijgen.

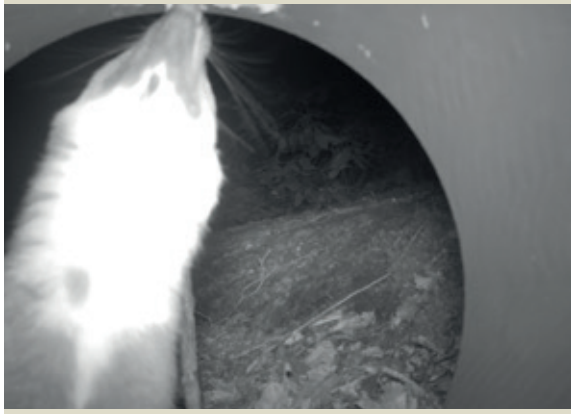
Het Beframe is een houten raamwerk dat aan de zijkant van een boomstam wordt bevestigd. Bovenin het raamwerk wordt een pot met lokstof aangebracht. Een boommarter moet rechtop staan om bij de lokstof te komen. Hierdoor komt de keelvlek ('bef') in beeld (openingsfoto).

ONDERZOEK EN VOORLOPIGE RESULTATEN

Een eerste verkennend onderzoek vond plaats van 20 februari tot 9 mei 2021 en had als voornaamste doel ervaring op te doen met de drie opstellingen. We gebruikten in totaal zes Beframen, vier Jigglers en drie Struikrovers®.[4] Als lokstof gebruikten we steeds (één eetlepel) pindakaas. De keuze van deze lokstof is bepaald naar aanleiding van eerder onderzoek.[3]

▲ **Figuur 1.** Boommarter gefilmd in een amfibietunnel in de Provincie Antwerpen. Bij het herkennen van het individu wordt gekeken naar de kenmerkende vorm van de keelvlek. Foto Michiel Cornelis

▲ **FIguur 3.** Waarneming van boommarter bij een Struikrover® in De Inslag. Foto Michiel Cornelis

▲ **FIguur 4.** Boommarter bij Jiggler in het Grenspark Kalmthoutse Heide. Foto Jasper Gijsel

Beide onderzoekslocaties	aantal dagen in het veld	aantal waarnemingen	Herkenbare individuen	Opname - effciëntie	Kwaliteit beelden
'Struikrover®'	209	18	17	0,09	0,94
'Befraam'	498	256	220	0,51	0,86
'Jiggler'	249	56	24	0,22	0,43
Grenspark					
'Struikrover®'	71	0	0	0,00	0,00
'Befraam'	142	140	129	0,99	0,92
'Jiggler'	70	53	22	0,76	0,42
De Inslag					
'Struikrover®'	108	18	17	0,17	0,94
'Befraam'	356	116	91	0,33	0,78
'Jiggler'	179	3	2	0,02	0,67

▲ **Tabel 1.** Overzicht van de gevonden resultaten voor het identificeren van boommarters in beide onderzoeksgebieden (totaal en per deelgebied) tijdens de periode van 20/02/2021 tot 09/05/2021.

Tabel 1 toont het aantal dagen dat de drie verschillende opstellingen in het veld stonden. Daarnaast zie je in de tabel ook het aantal waarnemingen van boommarters (1 opname = 1 waarneming), het aantal succesvol geïdentificeerde (herkenbare) individuen, de 'opname-efficiëntie' (het aantal waarnemingen ten opzichte van het aantal dagen dat een opstelling in het veld stond) en de slaagkans om een individu herkenbaar (goede kwaliteit) op beeld te krijgen.

Bepaalde opstellingen werden langer in het veld geplaatst dan andere (afhankelijk van de beschikbaarheid van wildcamera's en opstellingen), wat een effect kan hebben op de resultaten en uiteindelijke opname-efficiëntie.

BOOMMARTERPORTAAL

Al deze data en eerste ervaringen leveren een belangrijke (relatief kleine) dataset voor verdere onderzoeken naar de populatieomvang van boommarters. Hiervoor werd er een 'Boommarterportaal' opgericht, dat een uitbreiding is op het gekende 'Slangenportaal' van RAVON.[5] Hierin worden alle waarnemingen ingegeven met uur en datum, evenals de locatie en kenmerken van het individu (o.a. keelvlek-foto). Zo worden onder meer opnames van dezelfde individuen aan elkaar gelinkt en komen verplaatsingen en gedragingen in beeld. Hierbij dan ook een warme oproep om waarnemingen van boommarters te delen via projectboommarter@gmail.com om via deze weg de databank verder uit te breiden.

Uit de eerste resultaten voor beide gebieden blijkt het Befraam (op basis van de hoeveelheid waarnemingen) het meest effectief (51%) te zijn voor het vastleggen van de aanwezige boommarters. Echter waren er meer Beframen beschikbaar dan Struikrovers® of Jigglers en is er een verschil in het aantal onderzochte dagen dat de opstellingen in het veld stonden. Gestandaardiseerd vervolgonderzoek moet uitsluitsel geven of een bepaalde onderzoeksopstelling efficienter werkt dan een andere.

De kwaliteit van de beelden bij een Befraam werd berekend op 86%, wat beduidend hoger is dan bij een Jiggler (43%). Bij een Jiggler kunnen boommarters bij de lokstof in een range van 360°, waardoor vaak de keelvlek niet zichtbaar voor de camera komt. Bij het Befraam worden de boommarters min of meer gedwongen om de lokstof te bereiken langs één zijde, zodat de keelvlek bijna altijd zichtbaar is. Hetzelfde geldt voor de Struikrover®, waarbij bijna alle waarnemingen tot op individu herleidbaar waren (94%). Bij de interpretatie van de data dient echter rekening gehouden te worden met het lage aantal (18) waarnemingen met deze methodiek.

Vervolgonderzoek zal tevens hopelijk ook duidelijk maken waarom de Struikrover® geen opnames opleverde in het Grenspark Kalmthoutse Heide, maar de andere opstellingen wel. Met het vervolgonderzoek zullen we ook vragen trachten te beantwoorden met betrekking tot het habitatgebruik van boommarters en de 'voorkeur' van boommarters voor bepaalde wildcamera-opstellingen. Zo hopen we, in samenwerking met het Marternetwerk van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (www.vlaanderen.be/inbo/marternetwerk) de populatie boommarters in Vlaanderen beter in kaart te kunnen brengen.

ONDERZOEK POPULATIETOESTAND BOOMMARTERS IN NEDERLAND

In Nederland is Werkgroep Boommarter Nederland al meer dan 25 jaar actief. Er zijn in deze periode veel onderzoeksmethoden ingezet, waarmee veel inzicht is gekregen in de populatieontwikkeling van de boommarter in Nederland. Vroeger dacht men nog dat het voorkomen van de boommarter zich beperkte tot de Veluwe, Utrechtse Heuvelrug en Drents-Friese Wold. Nu weten we dat deze soort in elke Nederlandse provincie voorkomt. Met camera-onderzoek door vrijwilligers, zoals geschetst in het artikel, blijkt het mogelijk om jaarlijks individuele boommarters terug te vinden in de territoria waar wildcamera's geplaatst zijn.

DANKWOORD

De auteurs bedanken alle deelnemers en waarnemers van het project 'Boommarterportaal', het Agentschap voor Natuur en Bos en Natuurpunt voor de toelating voor het uitvoeren van dit onderzoek en de provincie Antwerpen voor het gratis ter beschikking stellen van wildcamera's. Bovendien zijn er ook, met toestemming, waarnemingen gebruikt afkomstig van Waarnemingen.be, de website voor natuurinformatie van Natuurpunt en Stichting Natuurinformatie. Voor het 'Boommarterportaal' willen we graag Rolf van Leeningen van RAVON bedanken. Tot slot nog een belangrijk dankwoord richting de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt voor het meedenken en het mede mogelijk maken van dit onderzoek.

ZOOGDIER DIGITAAL

MICHIEL CORNELIS is voorzitter van de Vlaamse Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt en actief betrokken bij de zoogdiermonitoring van de lokale afdeling, Natuurpunt Brasschaat.
CHRISTOFFEL BONTE is als vrijwilliger actief in het Grenspark Kalmthoutse Heide met o.a. de monitoring van boommarters.
SAM PULS is betrokken als vrijwilliger bij de opstart van het 'Boommarterproject' in de provincie Antwerpen.
JASPER GIJSEL is student Biologie aan de Universiteit van Antwerpen en leverde een belangrijke bijdrage als stagiair aan dit onderzoek.

Wasbeerhonden met pup op latrine. Foto Ed Molenaar

DE WASBEERHOND IN DE KOP VAN DRENTHE

Wat levert drie jaar cameravalonderzoek op?

De wasbeerhond wordt in Nederland steeds vaker waargenomen. Nadat in 2013 in Drenthe voor het eerst voortplanting werd vastgesteld, verdwenen de wasbeerhonden weer tijdelijk van het toneel. Naar aanleiding van het project NEM Exoten werd de afgelopen drie jaar de aanwezigheid van wasbeerhonden in een bos bij Vries intensief gevolgd met meerdere cameravallen. In dit artikel hebben we een aantal bevindingen van die vele draaiuren op een rij gezet.

TEKST AALDRIK POT EN ED MOLENAAR

In december 2018 benaderde de Zoogdiervereniging leden van de Dassenwerkgroep Drenthe met de vraag om mee te doen aan een haastklus, wat uiteindelijk is uitgegroeid tot het NEM Exoten verspreidingsonderzoek. Het onderzoek heeft als doel om met behulp van cameravaldata de ontwikkeling en verspreiding van invasieve exoten in Nederland te volgen, waaronder wasbeer en wasbeerhond.

In eerste instantie was de interesse vooral gericht op de mogelijke aanwezigheid van de wasbeerhond. Er werden dertig cameravallen beschikbaar gesteld die in Noordwest-Drenthe in potentieel geschikte leefgebieden werden uitgezet. Voor het plaatsen van de cameravallen geldt een vast werkprotocol, beschreven in de 'Handleiding plaatsen camera's NEM Exoten'. Qua locaties viel het oog met name op moeilijk toegankelijke natte gebieden, zoals bosjes met veentjes en vennen, ervan uitgaande dat dit een voorkeurshabitat van wasbeerhonden is. Het resultaat viel echter tegen, met een behoorlijke bijvangst aan (zoog)dieren en geen enkel beeld van een wasbeerhond.

Het initiële project duurde vier weken en was formeel al gesloten tijdens onze ronde langs de wildcamera's. We hadden ze nog even laten staan. En gelukkig maar, want op de eerste camera verscheen in de vroege ochtend van 27 november 2018 een wasbeerhond. De betreffende camera stond in een relatief droog deel van een voormalig eikenhakhoutbos met daarin een aantal nattere delen. In het complex liggen twee veentjes met open water. Rondom de vennen ligt een natte zone met horsten van pijpenstrootje en hier en daar veenmosbulten. Het bosje ligt in een relatief extensief

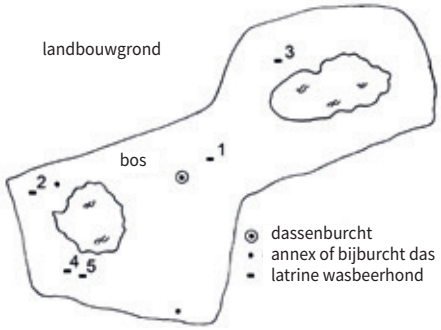
landbouwgebied met graslanden, akkers en bossingels. Vanuit de Zoogdiervereniging kwam na deze waarneming het verzoek om door te gaan met het monitoren in dit gebied. Het aantal wildcamera's stond lange tijd op gemiddeld vijf stuks. Dat leverde in de loop van drie jaar een reeks aan interessante beelden op. Hieronder bespreken we een aantal bijzonderheden uit die reeks.

LATRINES

Snel na het opschalen van het aantal camera's werd ook een eerste latrine gevonden. Latrines worden regelmatig door wasbeerhonden bezocht en zijn daarom geschikte locaties om de aanwezigheid van wasbeerhonden met cameravallen te monitoren. Daarom werd ook hier een camera geplaatst. Een aantal maanden later werd een tweede latrinecomplex gevonden. Weer een jaar later, op 27 maart 2020, na een tip van een vogelaar, kwam een derde latrine in beeld. Deze laatste bleek uiteindelijk het meest te worden bezocht. Dit terwijl het gebruik van latrine 1, dicht bij een dassenburcht, tegen het einde van 2020 op nul kwam te staan. In totaal vonden we vijf latrines (*figuur 1*). Op basis van de latrines zagen we geen voorkeur voor randen of overgangen tussen het bos en het omliggende landbouwgebied.

CAMERABEELDEN

Over de hele periode, van 1 november 2018 tot en met 27 september 2021, registreerden de cameravallen in totaal 310 opnamen met daarop één of meer wasbeerhonden. Bij het bekijken van de beelden zag je een duidelijk verschil tussen het zomer- en wintertenue van deze bijzonder schuwe dieren. Met het verliezen van hun prachtige en dikke wintervacht doen ze namelijk een flinke winterjas uit. Naast beelden van wasbeerhonden was er ook veel bijvangst. Zo zijn er tijdens het onderzoek vele soorten op beeld verschenen. Naast de hier meer algemene soorten als ree, vos, das, haas, konijn, bosmuis, rosse woelmuis en bruine rat kwamen er met regelmaat ook bunzing, wezel en een otter voorbij. De otter was vier keer te zien en bevestigde op deze manier dat otters behoorlijke afstanden over land kunnen afleggen.

▲ Figuur 1. Schematisch kaartje van het bosje met de globale positie van de latrines en de dassenburchten. © Ed Molenaar

Het duurde tot de herfst van 2020 voordat er twee wasbeerhonden gelijktijdig in beeld kwamen. De eerste aanwijzing daarvoor kwam met beelden gemaakt in september 2020. Het leek er namelijk sterk op dat twee verschillende wasbeerhonden het blikveld van een van de camera's kruisten. Een van de twee had een donkerdere staart. Dat het inderdaad om twee individuen ging, werd duidelijk op de beelden van 16 oktober, waarbij ze gelijktijdig in beeld kwamen. Dit gebeurde op een kleine bijburcht van de dassen, een zogenoemde 'annexburcht'. Deze annex is gelegen aan de buitenkant van het bosgebied.

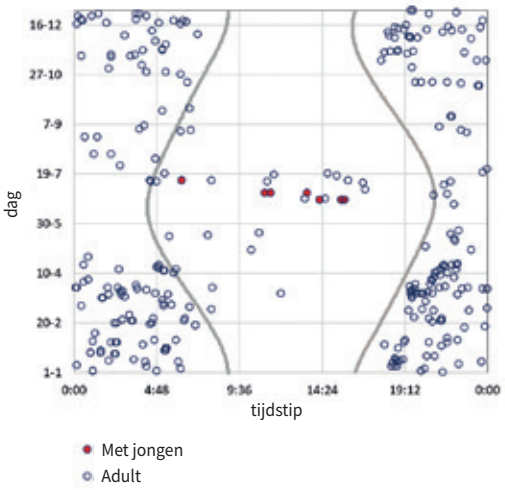
Even later, op 5 januari 2021 inspecteerde een van de wasbeerhonden de annex. Dit duurde ongeveer 6,5 minuut. Tot dan toe toonden de wasbeerhonden geen enkele belangstelling voor de dassenburchten, terwijl de verwachting was dat ze daar juist volop gebruik van zouden maken. Wasbeerhonden maken immers voor het werpen van hun jongen veelvuldig gebruik van leegstaande dassenburchten. Dit tafereel herhaalde zich een week later, zo'n 200 meter verderop bij twee pijpen van de hoofdburcht. Op de betreffende annexburcht kwamen deze dieren daarna regelmatig terug. Ze inspecteerden de boel, maar liepen door zonder naar binnen te gaan. De leegstaande dassenpijpen leken dus niet in trek als kraamburcht voor de wasbeerhonden. Het bleef sowieso een raadsel waar de wasbeerhonden een burcht van das of vos in gebruik hadden als rustplaats of kraamburcht. Op 20 april 2021 bleek echter een van de wasbeerhonden duidelijk dikker te zijn dan de andere. De verwachting was dat ze uiteindelijk alsnog in een van de leegstaande dassenpijpen haar jongen zou werpen. Helaas lukte het niet om daar aanwijzingen voor te vinden.

▲ Nachtopname van wasbeerhond in wintervacht. Foto Ed Molenaar

▲ Wasbeerhond in zomervacht samen met een pup op 30 juni 2021. Foto Ed Molenaar

▲ Figuur 5. Tijdstippen van de wasbeerhond-waarnemingen uitgezet tegen de dag in het jaar over de periode van bijna drie jaar (november 2018 t/m 27 september 2021). © Willem van Manen

▲ Wasbeerhonden met vier pups op latrine. Foto Ed Molenaar

NIEUW LEVEN

De bij de latrines opgestelde camera's bleken uiteindelijk de meest interessante informatie op te leveren. In de loop van het voorjaar bleek latrine 3 het meest in trek, gevolgd door latrine 2, zo'n 350 meter verderop. Toen, op 23 juni, was het raak. Kort na elkaar verschenen in wisselende samenstelling de adulten met vier jongen op de camera bij latrine 3. Een week later was de familie compleet in beeld: twee adult wasbeerhonden en vijf jongen. Dit is ook gelijk de enige keer dat dit aantal jongen op beeld te zien was. In de afgelopen jaren gebeurde het vaker dat er periodes waren waarin de wasbeerhonden 1 tot 2 weken niet op de camerabeelden te zien waren. Zo ook kort na de opname met de vijf jongen. Alleen op 13 juli 2021 kwam er nog een adult met een jong op beeld voorbij. Daarna zijn het alleen nog maar volwassen dieren die op beeld verschenen. Waar de jongen zijn gebleven is een raadsel.

ACTIVITEITSPATROON

Alle waarnemingen (N=310) zijn in de drie jaar tijd bijgehouden in een Excel-tabel. Willem van Manen kon aan de hand van de waarnemingstijdstippen bovenstaande figuur construeren (*figuur 5*), wat een aantal interessante dingen laat zien. Ten eerste zijn alle waarnemingen (N=7) van adulten met jongen overdag gedaan. Ook lijken de wasbeerhonden tussen half april en half juli nauwelijks actief in de ochtendschemering. Een andere opvallende bevinding is dat wasbeerhonden in de maanden januari tot en met april dichter op de grens van zonsondergang actief lijken te zijn dan in de maanden augustus tot en met december. Dit terwijl het aantal 'nachturen' en dus foerageertijd, in die periode vrijwel gelijk is.

VERSCHIJNINGSFREQUENTIE

Over de hele periode verschijnen de wasbeerhonden gemiddeld 1x per vijf dagen op de camera. Nadat er voor het eerst twee wasbeerhonden op de camera verschijnen, neemt de bezoekfrequentie toe. Wanneer je de twee perioden splitst, is de gemiddelde verschijningsfrequentie in de eerste periode (1 november 2019 t/m 16 oktober 2020) eens per 8,2 dagen. In de tweede periode (17 oktober 2020 t/m 2 juli 2021) verschijnen er gemiddeld elke 2,5 dag een of meerdere wasbeerhonden voor de camera's. De langste periode tussen twee waarnemingen in de eerste periode bedraagt 67 dagen, in de tweede periode maximaal 27 dagen. Het lijkt er dus op dat wanneer wasbeerhonden in koppels optrekken ze vaker eenzelfde plek opzoeken dan als ze (nog) alleen zijn.

CONCLUSIE

Het is verleidelijk om aan de hand van deze reeks allerlei interpretaties te doen over het gedrag van de wasbeerhonden. We wagen ons er niet te veel aan, omdat er geen sprake is van een gedegen onderzoeksopzet met te toetsen hypotheses. Deze 'ruwe' data is vooral interessant voor vervolgonderzoek. Wat we al wel uit dit onderzoek kunnen concluderen is dat wasbeerhonden (mits ze aanwezig zijn) goed gedijen in een agrarisch cultuurlandschap met kleine bosjes en natte plekken zoals vennen of veentjes. Verder kun je voorzichtig concluderen dat de monitoringsperiode in NEM Exoten van twee keer vier weken, in de maanden september en oktober, voldoende lijkt om de aan- of aanwezigheid van wasbeerhonden in een dergelijk potentieel geschikt landschap vast te stellen.

ED MOLENAAR is lid van de Dassenwerkgroep Kop van Drenthe en volgt het wel en wee van de dassen in een deel van de bewuste kaartvakken in de Kop van Drenthe. AALDRIK POT werkt als adviseur faunaecologie bij Staatsbosbeheer Drenthe en is coördinator van de Dassenwerkroep Kop van Drenthe.

ZOOGDIER DIGITAAL

FOTOWEDSTRIJD MARTERS

Winnende foto - Wezel door Michiel Schaap

Rondspringende hermelijn, door Marcel de Bruin

Ter gelegenheid van het symposium '*Marters van Nederland en hun toekomst*' is een fotowedstrijd gehouden. De jury onder leiding van Dick Klees heeft de afgebeelde vijf foto's geselecteerd uit de 93 ingezonden foto's van boommarter, bunzing, das, Europese nerts, hermelijn, otter, steenmarter en wezel. Deze foto's met het jurycommentaar zijn ook gepubliceerd op de website van de Zoogdiervereniging. Vervolgens is door een publieksstemming Michiel Schaap tot winnaar verkozen. Hij kreeg een toepasselijke prijs, de boeken *De Das* door Frans van Bommel, Stefan Vreugdenhil en Maurice La Haye, *De Steenmarter* door Dick Klees, Gerard Müskens en Sim Broekhuizen, *Bunzing, hermelijn en wezel* door Edo van Uchelen en *Otter* door Harrie Bosma.

Bunzingfamilie in het Weerterbos, door Toos Clerx van Winkel

Otterfamilie bij Giethoorn, door Koos Werther

Deze foto's, met het jurycommentaar, zijn te lezen op: ZOOGDIER DIGITAAL

Twee jonge boommarters, door Marcel de Bruin

ZOOGDIER DIGITAAL

WAARNEMINGEN

BIJZONDERE WAARNEMINGEN VAN ZOOGDIEREN IN VLAANDEREN EN NEDERLAND

NEDERLAND

▲ Muntjak Foto Frans Kapteijns

MUNTJAK BIJ DE KAMPINA

Op 14 januari 2022 zag Frans Kapteijns een muntjak bij de Kampina en kon er met zijn smartphone een foto van maken. De waarneming is door het exotenmeldpunt gevalideerd en al de volgende dag kon het dier geschoten worden. Deze snelle actie draagt bij aan de bescherming van reeën. In het Verenigd Koninkrijk verdringen lokale populaties muntjaks namelijk reeën. De Chinese muntjak is een kleine hertensoort die door ontsnapping of illegale vrijlating in onze natuur terechtkomt. Het dier staat op de Unielijst van invasieve exoten.

BEVER OP MAASVLAKTE

Op 13 januari was Helga Bongers met haar kinderen naar de Maasvlakte gegaan om fossielen te zoeken. Ze zagen in de verte iets groots liggen en hoopten op een mooi groot fossiel. Haar zoontje rende vooruit om te kijken en riep toen dat het een bever was. Tijdelijke teleurstelling (omdat het geen mammoetschedel was) werd al gauw vervangen door enthousiasme, omdat ze nog nooit een bever hadden gezien.

OTTER TERUG IN ZEELAND

Half december zagen vrijwillige watervogeltellers van de Vogelwerkgroep Roosendaal vanuit de vogelkijkhut bij de Plaat van de Vliet een otter zwemmen. Dit betreft de eerste waarneming voor Zeeland sinds begin jaren zeventig van de vorige eeuw en geeft aan dat de soort op eigen kracht deze wateren kan vinden. Marcel Kootwijk van Het Zeeuwse Landschap heeft in hun andere gebieden rond het Volkerak camera-vallen laten plaatsen in de hoop dat de otter zich laat 'vangen'.
Alhoewel van deze waarneming geen beelden zijn vastgelegd, zijn er wel beelden gemaakt van wat waarschijnlijk hetzelfde dier is. Rondom dezelfde tijd zijn er namelijk beelden gemaakt van een otter aan het Volkerak bij Oude Tonge, vlak bij de Plaat van de Vliet.
De vraag is waar het dier vandaan komt. Is via het Hollandsch Diep de Biesbosch weer in beeld? Is daarmee de droom van de Natte As weer terug? Het doorgeven van waarnemingen blijft daarom van cruciaal belang. Zeker omdat het nog steeds mogelijk is om spraints uit de randen van het huidige verspreidingsgebied, en dat is het Volkerak, te laten onderzoeken op genetische herkomst.

MEERVLEERMUIZEN IN BRABANTSE WINTERVERBLIJVEN

De meervleermuis is in Noord-Brabant bij de wintertellingen een zeer zeldzame verschijning. Lang geleden zat er één keer een meervleermuis in Fort Giessen. Pas in 2020 werd er weer één gezien: in de vleermuiskelder in natuurgebied De Malpie, ten zuiden van Valkenswaard. Een bijzondere locatie, want ver van de migratieroutes die we in Brabant van de meervleermuis kennen. Dat zal wel een verdwaalde zwerver zijn, dacht NEM-vrijwilliger Frans Hijnen toen, en de verbazing was dan ook groot dat er op 23 januari niet één maar twee meervleermuizen in winterslaap werden aangetroffen. Wie weet wat de komende jaren gaan brengen?

▲ Meervleermuis in De Malpie. Foto Ivar Vleut

Bever op de Maasvlakte. Foto Niels Fieggen

VLAANDEREN

JANUARIVONDST TWEEKLEURIGE VLEERMUIS IN OOSTENDE

Op 21 januari kreeg de Vleermuizenwerkgroep West-Vlaanderen bericht van de vondst van een mannetje tweekleurige vleermuis in Oostende. Het diertje was in verzwakte toestand gevonden op het voetpad nabij het Casinogebouw (nabij de zeedijk) en overgebracht naar het Opvangcentrum voor vogels en wilde dieren in Oostende. Het lichaamsgewicht bedroeg op dat moment nauwelijks meer dan 10 gram, wat aan de lage kant is. Begin februari verkeerde de vleermuis schijnbaar in goede conditie, maar vliegproeven moesten nog uitmaken of het dier opnieuw vrijgelaten kon worden. De vondst is dubbel bijzonder: niet alleen betreft het de eerste januarivondst voor Vlaanderen (en pas de tweede voor België, na een in Brussel in 2008), de vindplek is ook identiek aan de eerste decembervondst voor Vlaanderen, in het jaar 2004. Ondanks een tussentijd van ruim zeventien jaar, lijkt het moeilijk aan te nemen dat het hier om toeval gaat. Samen met een februarivondst in Bocholt (Limburg) in 2007 en een oude decembervondst in Amay (provincie Luik, 1948) liggen voor België nauwelijks een handvol echte winterwaarnemingen voor.

Still uit de wildcam-opname (28 mei 2021) van twee overdag struinende jonge vossen in de IVN-insectentuin. Wildcam-opname IVN-afd. Veghel

ZOOGDIERNESTEN EN -HOLEN IN EEN STADSPARK – DEEL 5 (SLOT)

Holen van das en vos in stedelijk gebied

In deel 1 t/m 4 beschreef ik nesten en holen van konijn, mol, eekhoorn en enkele muizen- en spitsmuizensoorten in een stadspark, het ca. 8 ha grote Geerbos in Veghel. Getuige de sporen en enkele wildcam-opnames wordt dit park ook bezocht door vossen, maar een bewoond hol vond ik er niet. Voor vossenholen maak ik daarom een uitstapje naar de ruimere stedelijke omgeving, waarbij ik ook aandacht besteed aan de das. Beide soorten vestigen zich wel eens in park of tuin, vaak doordat hun burchtlocatie in landelijk gebied ongeschikt is geraakt.

TEKST EN FOTO'S ANNEMARIE VAN DIEPENBEEK (TENZIJ ANDERS VERMELD)

STADSVOSSEN

Al decennialang blijken (jonge) vossen in stedelijk gebied geschikte leefomstandigheden te kunnen vinden. Sprekend voorbeeld zijn vossen in hartje Londen, waar ze 's nachts, soms zelfs overdag, vrijmoedig door de straten draven of in tuinen rondscharrelen. In de tuinrijke buitenwijken van Londen zouden zelfs meer vossen leven dan in het landelijk gebied er omheen. De schatting bedraagt maar liefst 10.000 vossen, waarvan echter wel 60 procent als verkeersslachtoffer eindigt.[1] Los van enkele eerdere, incidentele waarnemingen worden al vanaf de jaren tachtig ook in steden als Amsterdam regelmatig stadsvossen[2] waargenomen. Op YouTube zijn talloze filmpjes te vinden van in stad of dorp struinende vossen. Inmiddels hoort de vos op veel plaatsen bij de 'gewone' stadssoorten.

SPOREN

Af en toe tref ik in het Geerbos vossensporen aan: de geur, een uitwerpsel, prenten of snuitputjes in de grasveldjes waar de vos naar keverlarven of regenwormen gezocht heeft. De vondst van een verse plukplaats waar een vos een wilde eend te pakken had gekregen was aanleiding om in de IVN-insectentuin een wildcamera te plaatsen. Hiermee werden op 27 en 28 mei 2020, op klaarlichte dag, één en twee struinende vossen vastgelegd. Eerder, op een vroege ochtend in 2019, vernam ik van de bewoonster van een huis aan de parkrand dat ze een vos zag verdwijnen onder het brede en hoge bramendek. In 2021 kwam in haar achtertuin een vos tweemaal ongewenst op bezoek. De eerste keer in februari, met een poging om een broedse kalkoenhen uit de ren achter het huis te stelen. De kop was afgebeten, maar een poging om de kalkoen

In het Geerbospark heeft een vos een wilde eend geplukt en opgegeten.

over de 1,50 meter hoge gazen afrastering te slepen was mislukt. Blijkens de vossenharen aan het prikkeldraad bovenop het raster was de vos over de afrastering geklommen. Een nieuwe poging, op 5 mei, was wel succesvol, nu door onder het raster een gat te graven en een kalkoenhen (aan de sporen te zien met veel moeite) er onderdoor te sjorren. Twintig meter verderop in het park vond ik de prooiresten, met een zweem van vossengeur er nog omheen.

VOSSENHOL

Hoewel stadsvossen soms verbazingwekkend kleine leefgebieden kunnen hebben, is het Geerbos te klein als voedselgebied; het maakt er deel van uit. Het brede, hoge en dichte bramenstruweel op enkele plaatsen in het park kan echter gemakkelijk een tijdelijk hol of een leger verbergen. De ingang van een vossenhol, indien door de vos zelf gegraven, is ongeveer 25-30 cm in doorsnee, waarbij de tunnel iets hoger dan breed is. Hiervoor moet de tunnelvorm op enkele decimeters achter de holingang worden beoordeeld, want door frequent gebruik wordt de ingang wat wijder. Bij door vossen gegraven holen ligt het uitgewerkte zand in een relatief lange, platte hoop voor de holingang. Vossen-'burchten' hebben meestal maar één of twee ingangen. Soms liggen ze in open terrein, maar vaak gaan ze schuil onder struikgewas, tussen varens of hei. Als er opgroeiende jongen zijn, zijn in de omgeving van het hol resten te vinden van prooidieren die door de ouders zijn meegebracht. Vossen slapen op een kale bodem: bij een vossenhol vind je nooit resten van aangesleept nestmateriaal (zie Dassenburcht). Verwarrend kan zijn dat vossen graag gebruikmaken van een ongebruikt hol in een dassenburcht.[3] Dat is ook het geval met de vossen van het Geerbos; zij wonen in een op ca. 800 meter verderop gelegen burcht aan de dorpsrand, die ze delen met dassen.

Een recent gebruikt vossenleger met enkele vossenharen er nog in.

VOSSENLEGER

Bij slecht weer of onraad (zoals jacht) zullen vossen hun holen opzoeken, maar vaak liggen ze bovengronds. Dat kan in een droge greppel zijn, een holte onder een omgevallen boomstam of -kruin of een zelf gemaakte ondiepe kuil in de bosbodem. Zo'n vossenleger lijkt precies een reeënleger, maar is wat kleiner, een ovale uitgekrabde plek in de bosbodem, circa 50 cm lang en 30 cm breed. Soms zijn de gladde, zijdeachtig aanvoelende, deels gelige of rode vossenharen erin te vinden.[3]

DASSENBURCHT

Een dassenburcht is meestal een uitgebreid holenstelsel waarin (nest)kamers ondergronds vaak door gangen met elkaar zijn verbonden. Burchten variëren van drie of vier pijpen (holingangen) tot enkele tientallen, al is er bij burchten met 20-50 holingangen vaak maar een deel actief in gebruik. Bij het graven werken dassen de uitgewerkte aarde weg in relatief korte, hoge hopen, in een waaiervorm voor de ingang, in halfronde hopen of in een ring eromheen. Door de vaak lichtere kleur van de uitgewerkte grond vallen de stortbergen al van afstand op. De tunnelvorm bij dassen is iets breder dan hoog. Rondom de pijpen zijn vaak kale plekken zichtbaar waar de dassen hun vacht verzorgd hebben (grooming) of elkaar bemuskt hebben (met een klierafscheiding elkaar van een familiaal geurstofje voorzien). Op de stortbergen en kale plekken waar dassen hun vacht verzorgen zijn vaak kenmerkende rugharen van dassen te vinden; stevige, 5 tot 12 cm lange haren, grotendeels geelgrijs met een zwart bandje onder de lichte haarpunt. Anders dan bij vossenholen vind je bij dassenholen geen resten van prooidieren.[3]

Vossenhol. De uitgewerkte aarde ligt in een lange, platte hoop voor de holingang.

Op de burcht of in de omgeving zijn vaak mestputjes te vinden, zelfgegraven 10-15 cm diepe kuiltjes waarin dassen hun uitwerpselen deponeren. Soms bevatten ze een enkel uitwerpsel, maar vaak ook meerdere. Concentraties van mestputjes, 'latrines', zijn ook elders in het voedselgebied te vinden, op strategische plekken zoals een (vaak natuurlijke) grens van het leefgebied van een andere dassenfamilie. Soms is er een krabboom, waar dassen, staand op de achterpoten, de nagels van hun voorpoten gereinigd hebben. Soms is er ook een 'speelboom' op de burcht, waar zowel volwassen dieren als jongen rondom gespeeld hebben. Aan de voet van de (vaak meerstammige) speelbomen glimmen de stammen vaak opvallend door het frequente gebruik.

‘DAGNEST’ DAS

Incidenteel vind je op dassenburchten een ‘dagnest’[4]: een ondiep kuiltje als openluchtrustplek. Alleen op zeer rustige burchten, soms onder bramenkoepels, bij mild winterweer soms ook in de sneeuw, maar altijd dicht bij een holingang. Soms heeft zo’n dagnest een iets opstaande rand van gedroogd gras en blad, waardoor het op een groot, plat vogelnest lijkt.

Dassenburcht: de uitgewerkte aarde ligt in korte bultige hopen voor of rondom de holingang.

DASSENBURCHT: DOOR VEEL SOORTEN GEBRUIKT

Een niet door dassen gebruikt deel van de burcht kent nogal wat ‘onderhuurders’: bij observaties zag ik er ook de volgende soorten uit komen: vos, konijn, bosmuis, bruine rat, rosse woelmuis, steenmarter, wezel en bunzing. Ook boommarter, wasbeer en wasbeerhond maken soms gebruik van dassenburchten.

DASSEN IN TUINEN EN PARKEN; MEESTAL NOODGEDREVEN

Het laaggelegen en intensief door wandelaars gebruikte Geerbospark is niet geschikt voor een dassenburcht. Op ca. 3 km afstand, aan de noordelijke dorpsrand van Veghel, bevindt zich al twintig jaar een dassenburcht in een tuin. Het is een rustig stukje ‘bostuin’ dat op het hoogste punt in de omgeving ligt. Het grenst aan het buitengebied dat vroeger grotendeels uit grasland en enkele maïsakkers bestond, belangrijk foerageergebied voor de dassen. In grasland vinden dassen hun stapelvoedsel, regenwormen. Industriële tuinbouw heeft hier de laatste decennia echter een flink gebied aan gras- en akkerland opgeslokt. In een nabijgelegen tuin bevindt zich ook een dassenvluchtpijp in de wand van de kuil onder een trampoline.

In het werkgebied van Dassenwerkgroep Brabant zijn diverse locaties bekend van dassenburchten in tuinen of parken[5], naast

Dassenburcht in een tuin aan de dorpsrand van Veghel.

Een bundel aangesleept nestmateriaal of gemorst materiaal is een onmiskenbaar kenmerk voor een dassenburcht.

incidentele waarnemingen van in tuinen voedselzoekende dassen. De droge zomers van 2018, 2019 en 2020 veroorzaakten hongersnood onder dassen, wat ze tot grote zwerftochten aanzette; alleen in besproeide weilanden en gazons konden ze nog regenwormen vinden. In tuinen foeragerende dassen bleken vaak broodmager en/of gemaltraiteerd[5]. Uitwijken naar tuingazons of golfterreinen in tijden van extreme droogte is geen teken van expansie of overbevolking, maar van nooddruft. Tuineigenaren die het als geluk ervaren een dassenburcht in hun tuin te hebben zijn vaak terughoudend om hierover naar buiten te treden. Dit omdat een burcht in een tuin of park door sommigen geïnterpreteerd wordt als ‘een regionaal te hoge dassenstand’ [5], als argument om de stand ter plaatse te reguleren. Naar mijn mening is

In een oude, in onbruik geraakte pijp op een dassenburcht heeft een vos een half gegeten konijn als voedselvoorraadje opgeslagen. De voorste helft is opgegeten.

het echter andersom: niet vos en das ‘rukken op’ naar bebouwd gebied, maar bebouwing neemt steeds meer woongebied van vos en das in. Agrarisch gebied biedt ze ook steeds minder voedsel en schuilgelegenheid. Vossen weten zich daarbij goed aan te passen, maar dassen vestigen zich niet gemakkelijk op drukke plekken. Maar heeft een das eenmaal een plek gevonden en zijn burcht gegraven, ook al is dat aan de rand van een dorp of in een rustige, grote tuin, dan laat hij zich niet gemakkelijk verjagen. Dat is de ervaring van de Dassenwerkgroep Brabant[5] waarvan ik al veertig jaar actief lid ben.

Met dank aan de overige werkgroepleden voor het delen van informatie hierover.

ANNEMARIE VAN DIEPENBEEK is auteur van de *KNNV Veldgids Diersporen Europa* en co-auteur van de *KNNV Veldgids Europese Zoogdieren*.

ZOOGDIER DIGITAAL

Ree. Foto Herman de Jongh

Het ree

DOOR DE OGEN VAN GEERT GROOT BRUINDERINK

Het ree is een heimelijk levend, klein kruipdoor-sluipdoor 'hertje', behorend tot een onderfamilie van de hertachtigen, de *Capreolinae*, zo klein dat verwarring met een haas kan voorkomen en dat je soms denkt dat ze allemaal verdwenen zijn.

BEHEER

In mijn werk als ecoloog heb ik me 45 jaar lang beziggehouden met onderzoek ten behoeve van beleid en beheer rond grote zoogdieren en hun leefgebieden. Wilde hoefdieren en de wolf hoorden daar bij. Het kleinste 'grote zoogdier' was voor mij zo ongeveer het ree. Zelf zag ik zijn eerste prenten in 1957 in de bossen rond mijn ouderlijk huis. Ik wiste ze allemaal uit, bang dat stropers of jagers ze zouden ontdekken. Sindsdien echter namen tot mijn vreugde landelijk de aantallen toe, zonder twijfel geholpen door de oprichting door jagers van vereniging Het Reewild in 1950. Een groot deel van het reeënbeheer is inderdaad uitbesteed aan jagers: ze tellen ze elk voorjaar, gebruiken de uitkomst van die telling als maat voor het afschotquotum, realiseren zelf (een deel van) dat quotum en bepalen waar het wildbraad naar toe gaat.

STRESSKIP

Wat betreft dit laatste aspect: edel-, dam-, sika-, axishert en wild zwijn worden op grote schaal gefokt voor het vlees. Bij het ree is dat niet het geval, net zo min als reeën in kampjes worden gehouden. Reeën zijn enorme 'stresskippen', je kunt ze niet langdurig houden in gevangenschap. Soms, wanneer een kalf 'binnenkomt', kun je hem met de fles grootbrengen, maar dan gaat 't mis! Eenmaal volgroeid vallen ze hun baasjes aan en dat is niet zonder risico voor de mens. Misschien speelt hier ook mee dat het ree van genoemde soorten de enige is die territoriaal is. Als ze hun leefgebied ook nog moeten delen met grote aantallen andere herten, runderen of zwijnen worden de reeën weggeconcurreerd om wintervoedsel. Ook kunnen wilde zwijnen, net als wolven en vossen, reekalveren prederen. Er bestaan om die reden inmiddels in Nederland uitgestrekte natuurgebieden waarin bijna geen ree meer voorkomt.

TROFEEËN EN CONDITIE

Met name in de vorige eeuw, maar ook nu nog controleren jagers elkaar op de zogenoemde jaarlijkse trofeeënshows: experts bepalen daar aan de hand van de combinatie leeftijd/gewei of een bok 'terecht' werd afgeschoten. Er is daarbij een groeiend besef dat het gewei een afspiegeling is van de conditie van de bok en daarmee van de kwaliteit van het leefgebied. Een 'min' geweitje in een mineraalrijk leefgebied kan immers een 'recordbok' zijn op arme zandgrond. Shows voor geiten zijn er niet. Hoe goed ook de intenties, veel van wat daarbij van belang was is achterhaald, inclusief het statisch rekenkundig draagkrachtmodel dat bij die aanpak hoort. Echter, we moeten ervoor waken om alles zomaar overboord te gooien.

AANTALLEN EN TREND

Zo is de traditionele voorjaarstelling misschien niet bijzonder nauwkeurig, maar hij is wel betrouwbaar genoeg om een trend op te baseren: het aantal dieren dat elk jaar minimaal in een gebied, meestal een wildbeheereenheid leeft. In werkelijkheid is de stand hoger, vooral in gebieden met

veel dekking, maar we hebben een 'vinger aan de pols'. Nauwkeuriger tellen is niet de oplossing: de ervaring leert dat je de populatie nooit goed in beeld krijgt zonder gedegen ecologisch onderzoek waarbij je dieren individueel merkt en/of van een zender voorziet. Het reeënbeheer zou je dan ook 'conservatief' kunnen noemen: het afschotquotum elk jaar baseren op een 'onderschatting' van de stand en jaarlijks ook nog eens (voorzichtigheidshalve) slechts een deel van dat quotum realiseren, heeft geleid tot de aantalstoename.

AANRIJDINGEN

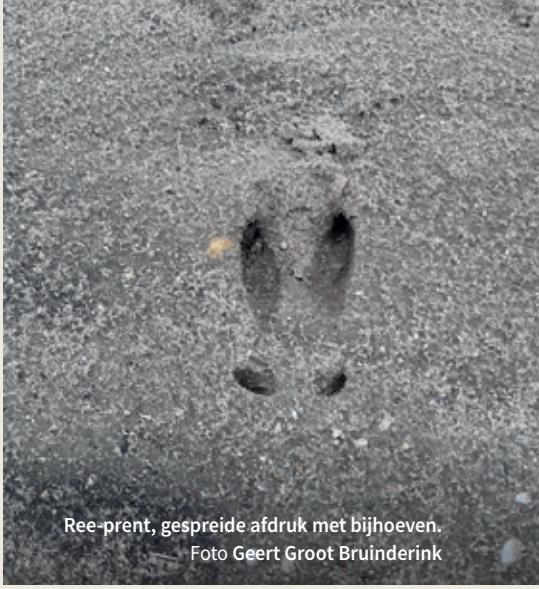
Er vinden jaarlijks in Nederland duizenden aanrijdingen met reeën plaats. Dit is een belangrijk argument voor het afschot, immers: hoe minder reeën, hoe minder aanrijdingen. Het doel daarbij is het voorkomen van dierenleed en vergroten van de verkeersveiligheid. Maar het effect van dit afschot is lang niet altijd duidelijk, terwijl de Natuurbeschermingswet dit wel vereist. Soms zijn andere oplossingen effectiever, zie daarvoor ook de 'Leidraad aanrijdingen met reeën', waaraan ook de Zoogdiervereniging meewerkte. Een plek met relatief veel aanrijdingen ('hotspot') staat waarschijnlijk voor een relatief rijk stukje leefgebied. Het lijkt dan op dweilen met de kraan open om voortdurend te trachten daar de dichtheid te verlagen, want er zullen snel plaatsvervangers komen. Structurele oplossingen als de combinatie raster-ecoduct liggen dan meer voor de hand.

SCHADE EN OVERLAST

Overlast van reeën is altijd dichtheidsafhankelijk: hoe groter de dichtheid aan reeën, hoe meer (in theorie) mogelijke overlast. Onbekend is het effect van afschot op die dichtheid en het zou op zijn minst spannend zijn hiermee eens te stoppen. Er zijn inmiddels veel gebieden waar dat gebeurt en alarmerende berichten over de ontwikkeling van hun welzijn hebben mij nog niet bereikt. Wel ontbreekt in de meeste van die gebieden nagenoeg het gemotoriseerd verkeer.

WOLF

Een nieuw aspect in het leven van het ree, en daarmee van de beheerder, is de wolf. Deze zal zich in eenmaal verworven leefgebied zeker ook op het ree richten als stapelvoedsel. Hiermee moet rekening wordt gehouden in de Faunabeheerplannen voor zowel ree als wolf. Ook hier geldt gematigdheid in het afschot waarbij rekening wordt gehouden met het 'wolfsdeel': als het om doden/consumptie gaat heeft de wolf voorrang. Wellicht bestaat dit wolfsdeel al in de praktijk: de aantallen reeën worden immers onderschat, het toegewezen afschotquotum is dienovereenkomstig laag en wordt maar voor een deel gerealiseerd.

Ree-prent, gespreide afdruk met bijhoeven. Foto **Geert Groot Bruinderink**

SCHOONHEID

Ten slotte iets heel persoonlijks wat ik graag kwijt wil over het ree. Als je zo veel wilde grote zoogdieren hebt gezien als ik, kom je tot de conclusie dat qua schoonheid en elegantie deze soort alles overtreft. Ik vond ooit op een wissel door de heide een afworpstang van een gaffelbok (stang met twee enden). Nog nooit zag ik zo'n mooi gepareld gewei. Iets mooiers heeft de natuur niet te bieden, dacht ik. Totdat ik een jaar later op precies dezelfde plek een zesender afworpstang vond (stang met drie enden): dit overtrof in schoonheid toch nog de eerste vondst. 'Verwondering' is het enige woord dat hierbij past.

GEERT GROOT BRUINDERINK werkte 45 jaar als ecoloog bij Alterra.

Ree en wolf ontmoeten elkaar op de Veluwe. Foto **Herman de Jongh**

Een tuin met rommelhoekjes, heggen en fruitbomen aan een hellingbos, mooi voor de eikelmuis. Foto Ellen van Norren

HET JAAR VAN DE EIKELMUIS (2022)

TEKST ELLEN VAN NORREN

Bekender maakt beminder

De eikelmuis gaat sinds de jaren zeventig hard achteruit, zelfs zo hard dat het dier in Nederland ernstig bedreigd is en in Vlaanderen bedreigd. Een extra obstakel voor de bescherming is dat bijna niemand het dier kent, als gevolg van zijn teruggetrokken leefwijze en zeldzaamheid. 'Nooit van gehoord, dit schitterende dier leeft hier gewoon!', is wat we meestal horen in Nederland over de eikelmuis. In 2022 vieren we het 'Jaar van de Eikelmuis' om landelijke bekendheid te geven aan dit bijzondere dier in Nederland.

EEN EIKELMUIS IS GEEN MUIS

Net zoals je een vleermuis geen muis noemt, is een eikelmuis geen muis. Het is een slaapmuis. Slaapmuizen staan dichter bij de eekhoorns dan bij de muizen. Dat verraadt de prachtige pluimstaart, die balans geeft als hij in het donker over dunne bramentakjes rent. De leefwijze is ook anders dan van muizen. Eikelmuizen krijgen maar één of twee nestjes jongen per jaar en gaan wel zes maanden in winterslaap. Vandaar de naam slaapmuis. En de eikelmuis dankt zijn naam aan de Latijnse naam *Eliomys quercinus*.

EEN EIKELMUIS EET GEEN EIKELS

Dat een eikelmuis graag eikels eet, is een fabeltje. Een eikelmuis stort zich in het voorjaar na de lange winterslaap op een eiwit- en kalkrijk dieet van kevers, miljoenpoten, slakken en andere ongewervelden. Dit doet hij om na de winterslaap snel jongen te kunnen krijgen. Hij eet zelfs wel eens een bosmuis of koolmees. Na de zomer moeten de eikelmuizen opvetten voor de winterslaap. Daardoor verschuift het dieet meer richting vruchten, zaden en noten.

HET PLAATJE VAN HET LEEFGEBIED

Door de complexe leefwijze stellen eikelmuizen hoge eisen aan hun leefgebied. Ze leven op kalkrijke, zonnige hellingen in de struiklaag van hellingbossen en brede wilde heggen in het agrarisch landschap, tot in boomgaarden en moestuinen van dorpsranden. Hoewel we niet precies weten wat er niet mag ontbreken in het leefgebied, is wel aangetoond dat een complexe struiklaag nodig is. Waar weinig holtes voorkomen worden nestkasten in Nederland in de zomer veel gebruikt. De winterslaap houden ze in een mosnest in een boomholte, schuurtje, grot of dassenburcht. Daarmee is een eikelmuis voor voedsel en nest dus afhankelijk van veel andere soorten, van insecten en miljoenpoten tot hazelaar, das en eik.

ONDERZOEK IN 2022

Over hoe de eikelmuis zijn leefgebied precies gebruikt en wat er niet in mag ontbreken zijn nog enkele openstaande vragen en daarom wil de Zoogdiervereniging in 2022 onderzoek doen met gezenderde eikelmui-

zen. Het zenderonderzoek wordt mogelijk gemaakt door Gaia Nature Fund, SBNL Natuurfonds, ARTIS, Dierenpark Amersfoort Wildlife Fund en Provincie Limburg. De Zoogdiervereniging monitort sinds 2009 op een gestandaardiseerde manier de populatie. In Vlaanderen doet Natuurpunt sinds 2006 onderzoek naar deze mysterieuze slaapmuis.

HERSTEL LEEFGEBIED CRUCIAAL VOOR BESCHERMING

In de jaren vijftig kwam de eikelmuis algemeen voor in Zuid-Limburg en aangrenzende hellingbossen. Zuid-Limburg is nog steeds bekend om zijn kleinschalige cultuurlandschap, maar het opruimen van het landschap en het moderniseren van de landbouw leidde tot de achteruitgang van de eikelmuis. Rond 2005 kwam de eikelmuis in Nederland alleen nog voor in het Savelsbos. In Vlaanderen komt de populatie voor in de leemstreek en de duinen, en is ook daar sterk achteruitgegaan. In 2017 zijn op de Bemelerberg eikelmuizen uitgezet, nadat deze geheel toevallig waren gered uit een gebulldozerd volkstuinencomplex in Rijswijk. Sindsdien worden nakomelingen gefokt in GaiaZOO en jaarlijks bijgeplaatst.

EIKELMUISBESCHERMINGSPLAN

Voor het behoud van de eikelmuis is habitatherstel nodig. Dit wordt in Nederland vanaf 2019 gecoördineerd in het kader van het provinciale eikelmuisbeschermingsplan. Limburgs Landschap, Staatsbosbeheer en de gemeente Eijsden-Margraten hebben de afgelopen twee jaar een begin gemaakt met maatregelen waardoor de struiklaag kan herstellen op de Bemelerberg en in het Savelsbos. Tussen het Savelsbos en de Bemelerberg is de ontwikkeling van geschikt leefgebied nodig in de vorm van de eerder genoemde brede aaneengesloten heggen en daarna zijn dergelijke verbindingen belangrijk richting het zuiden (Voerstreek), westen (Pietersberg) en noorden (Geuldal). Het in het algemeen instandhouden van een rijke gemeenschap aan insecten, miljoenpoten, spinnen en slakken is ook belangrijk voor de eikelmuis, door onder andere terugdringen van verzuring, stikstofdepositie en insecticidegebruik en inrichten van wilde akkerranden.

NIET ALLEEN GOED VOOR DE EIKELMUIS

En deze maatregelen zijn niet alleen goed voor de eikelmuis. Een ‘droge dooradering’, zoals het in het beleid wordt genoemd, voorkomt erosie en houdt water vast. Hoe belangrijk dat is voor Limburg is vorig jaar duidelijk geworden. Verder dragen al deze heggen en houtwallen bij aan het vastleggen van koolstofdioxide en stikstof en past het in een omslag naar een natuurinclusieve kringlooplandbouw en het behalen van basiskwaliteit natuur. Een rijke stand aan insecten en andere ongewervelden en een rijke droge dooradering van het agrarisch landschap kan leiden tot het behouden van topkwaliteit in omliggende natuurgebieden. Hiervan kunnen allerlei zeldzame Zuid-Limburgse soorten profiteren zoals de hazelmuis, hamster, geelbuikvuurpad, vroedmeesterpad, muurhagedis, vale vleermuis, Bechsteins vleermuis, grauwe klauwier, vliegend hert en diverse zeldzame vlinders en hommels.

ZEG HET THUIS, STEUN DE EIKELMUIS

Het doel van het Jaar van de Eikelmuis is dat iedereen in Nederland en Vlaanderen in 2022 de eikelmuis kent. Jij kunt helpen dit doel te bereiken: vertel thuis en op het werk wat een bijzonder dier het is. Like onze berichten op social media of bedenk een actie die aandacht of geld oplevert. De Zoogdiervereniging kan jouw bericht of actie landelijk aandacht geven. Jouw donatie wordt gebruikt om struiken aan te planten en nestkasten op te hangen. Hoe mooi zou dat zijn!

GaiaZOO, Zoogdiervereniging en Dierenpark Amersfoort hebben het initiatief genomen voor het Jaar van de Eikelmuis, en allerlei organisaties sluiten aan met activiteiten. Laat het weten als jouw organisatie zich ook wil inzetten. Bij GaiaZOO kun je zelfs een eikelmuis adopteren en bij GaiaZOO en Dierenpark Amersfoort en op andere plekken kun je een lezing bijwonen. De Zoogdiervereniging gaat beeldmateriaal verzamelen, webinars organiseren en leuke acties doen en resultaten delen uit het onderzoek. Houd dus de social media van de Zoogdiervereniging goed in de gaten. Delen wordt gewaardeerd! En kijk ook even in de zoogdierwinkel.nl voor toffe gadgets.

ELLEN VAN NORREN is projectleider van de eikelmuismonitoring bij de Zoogdiervereniging. Het logo komt van vrijwilligerscoordinator EVELINE VAN DER JAGT bij de Zoogdiervereniging. Beiden zijn vrijwilliger in de eikelmuiswerkgroep van de Zoogdiervereniging.

NOG MEER LIMBURGSE WINTERSLAPERS

Behalve de eikelmuis leven ook de hazelmuis en hamster in Zuid-Limburg. Ze houden alle drie een winterslaap. De drie soorten staan als (ernstig) bedreigd op de Rode Lijst.

Vergeleken met een eikelmuis is een hamster (onder) 3-4x zo zwaar en een hazelmuis (boven) 3-4x zo licht. Foto’s Ruud Foppen (b), Maaike Plomp (m) en Henk van Harskamp (o).

MEER DIEREN ONLINE

natuurpunt

Mokkenset vlinders - Myrte
Art. nr. 99975
Van ~~€ 14,79~~
Voor 12,99
Leden € 11,69

Natuurpunt voederhuis eekhoorn
Art. nr. 30312
Leden € 17,99
Niet Leden € 19,99

Eekhoornvoer 1,5 liter
Art. nr. 17055
Leden € 6,29
Niet Leden € 6,99

Malibu pindakaaspothouders
Art. nr. 35176 - Oranje
Art. nr. 35177 - Beige
Art. nr. 35175 - Groen
Leden € 7,19
Niet Leden € 7,99

Kijk op www.natuurpunt.be/winkel voor het volledige assortiment

Vivara.nl
Natuurbeschermingsproducten
vivara

Na de koude winterdagen breken drukke tijden aan voor tuindieren. Ondersteun ze met extra voedsel, zodat ze snel op gewicht komen en zich kunnen voortplanten.

10% KORTING op alles*
met code **ZD22VJ**
Ga naar ***www.vivara.nl***

10% Korting

** Geldig t/m 30-06-2022 en m.u.v. cadeaubonnen, boeken en verrekijkers.*

Oorspronkelijke uitzetlocatie de Kooi van Pen. Foto Johan Spinder, regio otter coördinator Overijssel

Terugblik Jaar van de Otter 2021

Otters komen steeds meer voor in Nederland. Gezien de vroegere verspreiding is het gewenst voor de Nederlandse natuur dat de otterpopulatie overal herstelt. Daar is een stevige impuls voor nodig. De Zoogdiervereniging heeft op verzoek van CaLutra 2021 uitgeroepen tot het Jaar van de Otter om deze impuls te geven. Is dat gelukt? Wij blikken terug op afgelopen jaar en beschrijven de bereikte doelen en geleerde lessen.

TEKST AFRA HENDRIKS, HANS BEKKER EN DAAN BOS

2021 WAS HET JAAR VAN DE OTTER

Een jaar met veel positieve aandacht en een inhoudelijke boodschap. Zou de otter er iets van gemerkt hebben? Wij van CaLutra, de otter- en beverwerkgroep van de Zoogdiervereniging, denken van wel. We hebben dit jaar feest gevierd bij het nieuws van otters in Amsterdam en Limburg, dat er in Niedersaksen uitwisseling is geweest tussen otters in Nederland en het oosten van Duitsland, jonge otters in het Naardermeer, de film van de otter op televisie en bij vele nieuwe faunapassages. In dit stuk lichten we die elementen uit waar we glimlachend en trots op terugkijken of waar we serieus aan verder moeten werken in de toekomst.

VOORBEREIDING 'JAAR VAN'

In 2019 formuleerde CaLutra een plan van aanpak. We kozen ervoor te leunen op samenwerking, omdat veel partners zich voor dit dier en zijn leefgebied willen inspannen. De otter moest bij het brede publiek op de kaart, want draagvlak ondersteunt iedereen bij de inzet voor de otter. Om dit goed te kunnen voorbereiden kozen we voor het jaar 2021.

We wilden een spreiding van activiteiten waarmee ieders energie op de leukste of nuttigste manier kon worden ingezet. Bij de Zoogdiervereniging zochten we bestuurlijke en financiële back-up. Daarnaast zetten we in op social media met behulp van een speciaal opgezet communicatieteam.

De doelen van het Jaar van de Otter zijn gekozen op grond van de gedachte dat otters belang hebben bij het verminderen van onnatuurlijke sterfte, het verbeteren van de genetische basis, het vergroten van kwaliteit en kwantiteit van leefgebied, en bekendheid bij het brede publiek.

BEREIKTE DOELEN

De noodzaak om iets te doen aan sterfte werd nogmaals duidelijk op dag één, toen de regiocoördinator van CaLutra in Drenthe de eerste otter moest gaan bergen op de A28: een slachtoffer van het verkeer. Op de lange termijn moet het aantal slachtoffers verminderen. De bijdrage van het 'Jaar van'

is hierin indirect en we hebben nog geen kwantitatief inzicht in de mate waarin dit nu al gelukt is.

Wat we wel weten is dat er landelijk veel nieuwe vrijwilligers en leden zich hebben aangemeld bij de Zoogdiervereniging. Meerdere malen hebben we informatie mogen bijdragen via het blad *Zoogdier*, via boeken en via papers. Hiervan is een lijst te vinden op de website van de Zoogdiervereniging – CaLutra. Daarnaast hebben we een viertal webinars georganiseerd met inhoudelijke bijdragen van WENR, WWF Vlaanderen, Ark Natuurontwikkeling, INBO, Otterzentrum Hankensbüttel, Naturschutzzentrum Kreis Kleve en Zoogdiervereniging. De webinars kunnen worden teruggekeken via het CaLutra YouTube-kanaal.

Stichting Otterstation Nederland heeft presentaties gegeven tijdens colleges op de relevante hogescholen. Studenten in het hoger onderwijs zijn actief geweest tijdens projecten en een enkeling heeft er een afstudeervak[1] of stage van kunnen maken. Met dank aan It Fryske Gea is er een prachtig otterpad gemaakt voor kinderen in het grootste moerasgebied van Friesland.[2]

De start naar het grote publiek kon niet beter, want op 2 januari 2021 was de film 'De otter, een levende legende keert terug', gemaakt door Hilco Jansma, te zien op NPO. De film werd op deze dag 1,2 miljoen keer bekeken! Gedurende het jaar heeft de otter ook aandacht gekregen in vrijwel alle landelijke kranten (NRC, Trouw, Volkskrant) en op de radio (3FM, Vroege Vogels, EenVandaag). We hebben dit jaar goed contact gelegd met de dierentuinen en organiseerden vier hybride lezingen in GAIAZoo, Dierenpark Amersfoort, Burgers Zoo en AquaZoo.

Een aantal Nationale Landschappen (bijv. Utrechts Landschap, Landschap Overijssel, Het Groninger Landschap en It Fryske Gea) en Nationale Parken (bijv. NP Alde Feanen, NP Weerribben-Wieden en NP Drentsche Aa) besteedden aandacht aan de otter door informatievoorziening en/of lezingen. Vanuit het communicatieteam werd er op social media wekelijks aandacht besteed aan de otter en er werd een landelijke tekenwedstrijd georganiseerd. Recente ontwikkelingen bij de otters zijn nu beter bij het publiek bekend en we hebben gezien dat het hart voor otters in Nederland groot is.

Mede door deze extra aandacht en extra vrijwilligers zijn er nieuwe kritieke locaties in beeld gekomen. Naast de bestaande regionale en landelijke otter-overleggen zijn er dit jaar in twee extra provincies (Drenthe en Utrecht) vergelijkbare gesprekken gestart onder aanvoering van provincie Drenthe en waterschap HDSR. Doel van een regionaal otter-overleg is om een netwerk rond de otters en hun problematiek te vormen. Dit zorgt voor informeren, motiveren, inspireren en doorpakken.

Daarnaast zijn wegbeheerders stevig bezig geweest om veilige (oever)verbindingen

Deeldoelen Jaar van de Otter 2021

- **Het grote publiek kent de gunstige aantalsontwikkeling en waardeert deze.**
- **Veilige (oever)verbindingen binnen en tussen leefgebieden.**
- **Vermindering van onnatuurlijke sterfte door verkeer en in fuiken.**
- **Verbetering van de omvang en kwaliteit van het leefgebied van de otter, zo mogelijk via bestaande (beleids)instrumenten.**
- **Voortzetting van de jaarlijkse monitoring.**
- **De otter doelsoort in Natura 2000-gebieden.**
- **Banden tussen betrokken organisaties verstevigen.**

▲ Er is veel informatie bijeengebracht in dit prachtige boekje van Van der Esch & Haan waaruit blijkt dat tot 1942 vervolging van otters door jagers een enorme invloed moet hebben gehad.[3]

▲ Illustratie uit pdf Otterpad van IFG NP Alde Feanen.

binnen en tussen leefgebieden te realiseren. Zo is in de provincie Groningen het knelpunt A28 bij Haren opgelost en ARK Natuurontwikkeling heeft in het kader van de Groenblauwe Rijnalliantie maar liefst acht knelpunten in Gelderland aangepakt. Provincie Overijssel laat haar resultaten voor de otter op het vlak van natuurinclusief ontwerpen van wegen zien op YouTube. En gemeente Steenwijkerland heeft een bekend knelpunt bij Ossenzijl met een innovatieve ottertunnel opgelost.

Op beleidsniveau zou er veel gewonnen zijn als de otter zich een plekje verwerft in de beheerplannen Natura 2000-gebieden. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) was betrokken bij de start van het Jaar van de Otter. Gedurende het jaar heeft de Zoogdiervereniging met LNV gewerkt aan de voorbereiding tot aanwijzing van Natura 2000-gebieden voor de otter als nieuwe habitatsoort. Rijkswaterstaat heeft zich laten informeren over het belang van otters, o.a. specifiek in het kader van de herziening van het Natura 2000-beheerplan IJsselmeer.

Het is belangrijk dat bestuurders goed zijn geïnformeerd over hun inspanningen en dat ze daar achter blijven staan. Een leuke bijdrage op dit vlak was een feestje, georganiseerd door Staatsbosbeheer en CaLutra in de Kooi van Pen voor bestuurders van o.a. gemeentes, provincies, waterschappen en terreinbeheerders. Naast bedanken voor hun inspanningen werd het jubileum gevierd van een vooralsnog geslaagde herintroductie, twintig jaar na de eerste uitzetting. Enthousiast werden wij van waterschap HDSR die het gebruik van stopgrids in fuiken willen gaan organiseren/

▲ Opening van ottertunnel Ossenzijl. Foto Henrie Mulder, gemeente Steenwijkerland

afdwingen in Midden-Nederland.
Het eindevent van het Jaar van de Otter was de Marterdag, met een volledig programma over otters. Op deze dag werden de luisteraars online bijgepraat over de Rode Lijst, de Habitatrichtlijn, genetica, succes van de herintroductie, invloed van verkeer, de toekomst van de otter in Zuidwest-Nederland en de 'making of' van de otterfilm.

WAT IS ER NIET GELUKT?

We hadden schoolgaande jeugd beter willen bereiken, o.a. via aankomend docenten, een lespakket voor op school en de Natuur Milieu Educatie-centra. Daarnaast hadden we regionale veldwerkplaatsen willen opzetten, gericht op maatregelen voor otters bij wegen en kanalen. Verder hadden we de wens om beroepsvissers te spreken om te helpen bijvangst van otters te voorkomen. We denken nog steeds dat dit goede ideeën zijn. We hadden graag met het Ministerie van LNV internationaal het feestje van de geslaagde herintroductie willen vieren in het Jaar van de Otter, wat niet mogelijk was door Covid-19. Meerdere activiteiten zijn wegens de pandemie helaas niet doorgegaan. Het feestje om samen met Natuurmonumenten het 'Otterparadijs Naardermeer' te openen, is uitgesteld naar 2022.

GELEERDE LESSEN

In het Jaar van de Otter hebben we de goede ontwikkelingen gevierd, beleidsmakers voorgelicht, knelpunten voor het voetlicht gebracht en focus bewerkstelligd in de aanpak daarvan. De acties hebben in samenhang positief effect voor de otter. We weten – op de meeste fronten – wat er zou moeten gebeuren om tot een duurzame otterpopulatie te komen en we hebben in schrift en online geprobeerd hierin te leren en te prioriteren. In een 'Jaar van' moet zo'n inhoudelijke as veel aandacht krijgen. Probeer relevante instanties, maar ook docenten en studenten te verleiden tot nader onderzoek, publicatie en debat. Regionale overleggen zijn een mooie manier om het bereik te vergroten.

▲ Egbert Beens spreekt feestgangers toe op een inhoudelijk feestje, twintig jaar na de eerste uitzetting. Foto Johan Spinder

AFRA HENDRIKS, HANS BEKKER en DAAN BOS vormden samen met ELLEN VAN NORREN, ELZE POLMAN en NICKY BROUWER het organiserend comité. Zij allen zijn tevens bestuurslid van CaLutra. Met ondersteuning van het communicatieteam ILSE, TESSA, NATHALIE, SYLVIA, AFRA, NICKY, ELZE en ondersteuning van de rest van het CaLutra-bestuur MARTIJN PIEK en JACOB VAN OLST.

ZOOGDIER DIGITAAL

ZOOGDIER DIGITAAL

KORTE BERICHTEN

VLAANDEREN

WINTERTELLINGEN VLEERMUIZEN WORDT MEETNET

Om in te schatten of een aantal Europees belangrijke en Vlaams prioritaire dier- en plantensoorten voor- of achteruit gaan, wil de Vlaamse overheid kwaliteitsvolle informatie verzamelen. Dit gebeurt in zogenaamde Meetnetten, waarbij vrijwilligers gegevens verzamelen volgens een vastgelegde methodiek, op een aantal vooraf vastgelegde locaties. Natuurpunt Studie en de thematische werkgroepen staan in voor de ondersteuning en coördinatie van het veldwerk. De dataverwerking gebeurt door medewerkers bij het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO). De Meetnetten bestaan al enkele jaren voor een heleboel planten en diersoorten, waaronder een aantal zoogdieren (hazelmuis, das, hamster en otter). Maar ook alle vleermuissoorten zijn opgenomen in de bijlagen van de Habitatrichtlijn, en zijn dus prioritaire soorten voor het Vlaamse beleid. Daarom worden sinds dit jaar ook de vleermuizenmeetnetten opgestart. Afgelopen zomer vonden de eerste tellingen plaats van zolderbewonende vleermuizen. Al vele jaren tellen elke winter meer dan 200 vrijwilligers van de Vleermuizenwerkgroep honderden overwinteringsplaatsen in Vlaanderen. Deze tellingen zullen voortaan deel uitmaken van de Meetnetten. Wil je meehelpen met het tellen van vleermuizen in de winter of de zomer? Contacteer Sanne Ruyts (sanne.ruyts@natuurpunt.be), de coördinator van de vleermuismeetnetten.

EGELSTRAAT.BE

EGELSTRAAT

Hier verbinden buren hun tuinen voor egels - NATUURPUNT

START PROJECT EGELSTRAAT IN ZES VLAAMSE GEMEENTEN

Via het project 'Egelstraat' wil Natuurpunt samen met gemeenten de Vlaming bewust maken van het belang van tuinen voor de overleving van de egel. In oktober stapten Gemeentebestuur Bonheiden, Gemeente Herent, Gemeente Merelbeke en Gemeente Staden mee in het project. In november startten ook Gemeente Boechout en Gemeente Essen. Deze gemeenten promoten het maken van egelwegels in de tuinomheining en krijgen hiervoor een jaar lang ondersteuning van Natuurpunt Studie. Doet jouw gemeente nog niet mee aan Egelstraat? Overtuig je gemeente om in het project te stappen! Meer info via egelstraat@natuurpunt.be en op www.egelstraat.be.

OTTER GEVONDEN VIA EDNA

De aanwezigheid van otter in een gebied vaststellen is niet eenvoudig. Zeker niet wanneer de dichtheden laag zijn, zoals in Vlaanderen. De meest gangbare methode om aanwezigheid van otter op te sporen is het speuren naar sporen zoals pootafdrukken of de karakteristieke uitwerpselen ('spraints'). Elk dier dat in water leeft, of zich tijdelijk in water begeeft, laat zijn DNA achter in het water via bijvoorbeeld huidcellen, uitwerpselen of urine. Door waterstalen te nemen en deze te analyseren op aanwezigheid van DNA van bepaalde soorten, kan je de aanwezigheid van een soort vaststellen. Deze vrij recente methode heet eDNA ('environmental DNA'). Het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) ontwikkelde een protocol om via eDNA de aanwezigheid van otter in Vlaamse waterpartijen te bepalen. Op deze manier ontdekten de wetenschappers in het voorjaar van 2021 eDNA-sporen van otter in waterstalen uit de vallei van de Abeek en aanliggende moerasgebieden. Het INBO werkt dit protocol verder uit om in de toekomst te kunnen gebruiken voor de monitoring van otter binnen het Soortenbeschermingsprogramma voor Vlaanderen.

NEDERLAND

KENNISLEEMTEN EINDELIJK AANGEPAKT

Onbekend maakt niet alleen onbemind, het maakt ook kwetsbaar. Daar weten natuurbeschermers alles van. De Zoogdiervereniging heeft recent twee subsidies gekregen om cruciale, maar ontbrekende, kennis over vleermuizen te verzamelen. Kennis die hard nodig is om tijdens de energietransitie goed met vleermuisbelangen rekening te kunnen houden. Op dit moment weten we van veel soorten niet welk effect de energietransitie op ze zal hebben. We weten ook niet of de maatregelen die vanwege de transitie getroffen worden voor vleermuizen wel werken. De komende jaren gaan we aan de slag om die kennis te verkrijgen. Dit doen we samen met universiteiten, instituten en vele experts.

LUTRA-SPECIAL OVERWINTERENDE VLEERMUIZEN

Medio 2022 verschijnt een bijzondere, driedubbeldikke *Lutra* special, geheel gewijd aan de vleermuistellingen in winterverblijven die zijn verzameld in de afgelopen veertig jaar in Nederland en aangrenzend Vlaanderen. Aan de orde komen landelijke en regionale trends, en er worden enkele detailstudies gepresenteerd. Alle abonnees van *Lutra* krijgen deze uitgave uiteraard gewoon thuisgestuurd. Telleiders en tellers die geen abonnement op *Lutra* hebben, kunnen hun naam en adresgegevens opgeven via: lutra22@zoogdiervereniging.nl en zich zo verzekeren van een gratis exemplaar. Deze mogelijkheid is uitdrukkelijk ook opengesteld voor personen die in het verleden hebben geholpen bij de vleermuistellingen; opgeven via het bovenstaande e-mailadres is wel noodzakelijk (onder vermelding van waar en in welke periode is bijgedragen aan de wintertellingen). Lezers van *Zoogdier* die ook geïnteresseerd zijn in deze *Lutra*-special kunnen een exemplaar verkrijgen door overmaking van € 20,- , eveneens onder vermelding van hun naam en adresgegevens.

LEO BELS AWARD VOOR KLARISSA NIENHUYS

Tijdens de VLENdag 2021 is voor de tweede keer de Leo Bels award uitgereikt. Deze prijs is gewonnen door Klarissa Nienhuys van de Vleermuis Werkgroep Groningen. De personen die haar nomineerden, prezen haar voor haar onvermoeibare inzet voor de bescherming van vleermuizen in het algemeen, en in de provincie Groningen in het bijzonder. Antoinette van Wilgen en René Janssen waren de overige twee die de meeste nominaties hadden gekregen. Vanwege de coronamaatregelen is de prijs later in Groningen door Koen Breed aan Klarissa overhandigd. Dit was aanleiding voor een klein feestje met enkele van de meest actieve werkgroepleden.

Koen Breed overhandigt de Leo Bels award aan Klarissa. Foto Mariëlle Thorbecke

LUTRA VOOR WIE MEER DIEPGANG WIL

Naast *Zoogdier* geeft de Zoogdiervereniging het wetenschappelijke tijdschrift *Lutra* uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen. Lutra verschijnt tweemaal per jaar. Een los abonnement op Lutra kost € 25,- per jaar. Leden van de Zoogdiervereniging krijgen korting. Zij betalen maar € 15,- per jaar. Aanmelden voor een abonnement kan bij het secretariaat van de Zoogdiervereniging (zie colofon hieronder).

ACTUELE INFORMATIE

Ga voor actuele informatie naar onze websites:
zoogdiervereniging.nl/agenda
zoogdierenwerkgroep.be/activiteiten

CONTACT NEDERLAND

Postadres: Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen
Bezoekadres: Natuurplaza, Mercator 3,
Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen
Telefoon 024-7410500
info@zoogdiervereniging.nl
www.zoogdiervereniging.nl
voor alle werkgroepen in Nederland:
http://www.zoogdiervereniging.nl/
werkgroepen-van-de-zoogdiervereniging

Zoogdier vereniging

CONTACT VLAANDEREN

voor alle werkgroepen in Vlaanderen:
http://www.zoogdierenwerkgroep.be/informatie/
organisatie/andere-zoogdierenwerkgroepen

Natuurpunt Vleermuizenwerkgroep

Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

COLOFON

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijke kwartaaltijdschrift van de Zoogdiervereniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).
AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS Conceptartikelen en andere kopij sturen naar: redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl / Deadlines voor insturen artikelen zijn: 1 januari, 1 april, 1 juli en 1 oktober / De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen / De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren / Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.
LIDMAATSCHAP ZOOGDIERVERENIGING EN ABONNEMENT NATUURPUNT Lidmaatschap van de Zoogdiervereniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 25 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 40 euro per jaar. Overmaken op IBAN: NL 26INGB0000203737, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdiervereniging. Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren voor 15 euro. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen zoals korting op activiteiten. Ga naar www.natuurpunt.be/zoogdier om je te abonneren. | **© ZOOGDIERFOTO'S** Op geen enkele wijze mogen foto's uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en/of andere rechthebbenden | **DISCLAIMER** De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdiervereniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs. | **REDACTIEADRES** Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl
KERNREDACTIE Piet Bergers (hoofdredacteur), Coretta Jongeling (eindredacteur), Ruth Daalderop (secretariaat), Ben van den Horn
REDACTIE Peter Twisk, Joep van Belkom, Bob Vandendriessche, Michiel Cornelis, Jeroen Creuwels, Nathalie Brusgaard, Tis Voortman, Sanne Ruyts
BEELDREDACTIE Herman de Jongh
ZOOGDIERDIGITAAL Dirk Criel | **TAALCORRECTIE** Jolanda van der Toorn-Hoeksma | **VORMGEVING** Akker Ontwerp | **LOSSE NUMMERS ZOOGDIER** Losse nummers kosten 7 euro (incl. porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer. ISSN 0925-1006

Column

Ga jij ook aan de slag voor de eikelmuis?

Jullie hebben in dit nummer van *Zoogdier* kunnen lezen dat 2022 is uitgeroepen tot het Jaar van de Eikelmuis. Dromend over 2022 hoop ik dat ons Jaar van de Eikelmuis een bijzonder en stimulerend succes gaat worden.

Ik stel mij voor dat we met z'n allen met wervende artikelen in natuurbladen en regelmatige berichten in de groene social media de aandacht weten te vestigen op de urgente situatie van de eikelmuis. Dat is hard nodig. Uit de Rode Lijst 2020 bleek dat deze bijzondere soort deze eeuw onverminderd ernstig bedreigd is in Nederland.

Ik hoop dat er lokaal, regionaal en landelijk diverse creatieve initiatieven worden genomen door geïnspireerde eenlingen die anderen motiveren. Anderen die op hun beurt gezamenlijk tot actie overgaan om de praktische bescherming vorm te geven.

Samen de schouders eronder zetten voor de eikelmuis en zijn leefgebied. Waarbij iedereen een kleine bijdrage levert, waardoor er met elkaar iets bijzonders tot stand komt. En waarbij verbetering en uitbreiding van leefgebied ook voor andere soorten gunstig uitpakt.

'Ons' otterjaar 2021 van de Zoogdiervereniging werd mede een succes door aan veel biologen, betrokkenen en organisaties steeds weer te vragen wat zij voor de otter zouden kunnen betekenen. Een mooie en zo logische manier voor het creëren van positieve betrokkenheid voor concrete, helpende acties!

Dus, **wat ga jij betekenen voor de eikelmuis?**

Dat is de vraag waarvan ik hoop dat veel lezers van *Zoogdier* dat zichzelf dit voorjaar afvragen. Hoe kun jij bijdragen aan meer bekendheid over de eikelmuis en helpen bij de broodnodige bescherming van dit bijzondere dier?

Hero Prins
Voorzitter Zoogdiervereniging

Eikelmuis in bloeiende meidoorn (studiofoto)
Foto Wesley Overman

Het moment van...

MARC VAN AERDE

Indringer in de buurt

Enkele malen per jaar worden er in de schietvelden te Brasschaat referentiebeelden gemaakt om de evolutie van de vegetatie op te volgen. Op een van zulke rondes wordt mijn aandacht getrokken door twee alarmerende kraaien. Er was blijkbaar een indringer in de buurt, maar ik zag in eerste instantie niets abnormaals. Ik dacht dat er misschien weleens een vos zou kunnen rondhangen en dus ging ik op onderzoek uit. De aandacht van de kraaien was duidelijk gericht op iets dat lager in de eik moest zitten. Geen vos dus, maar bij nader onderzoek met de kijker bleek er in de vork van de boom een bruin staartje te hangen. Dit overtrof mijn stoutste verwachtingen, een jonge boommarter!

Met dank aan de zwarte kraaien.

In deze rubriek presenteren Zoogdier-lezers hun geliefde foto's en het bijbehorende verhaal.
Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl